

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ

Конспект лекцій

для здобувачів вищої освіти спеціальності 035 – Філологія, освітньої програми
«Англійська мова та переклад»
ступеня бакалавр

Обговорено і рекомендовано
на засіданні кафедри іноземної філології

Протокол № 9 від 13.09.2023

Чернігів 2023

ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ. Конспект лекцій для здобувачів вищої освіти спеціальності 035 – Філологія, освітньої програми «Англійська мова та переклад» ступеня бакалавр / Укл. Дивнич Г.А. Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2023. 68 с.

Укладач: Дивнич Ганна Андріївна,
доцент кафедри іноземної філології

Відповідальний за випуск: Литвин С.В.,
завідувач кафедри іноземної філології,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент: Лось О.В.,
доцент кафедри іноземної філології

ЗМІСТ

Лекція №1. Вступ. Мовознавство як наука	4
Лекція №2. Письмо. Графіка. Орфографія.....	6
Лекція №3. Мова, мовлення, суспільство.....	9
Лекція № 4. Мова, мислення і свідомість.....	14
Лекція №5. Знакова теорія мови. Походження мови.....	16
Лекція №6. Специфіка розвитку мови. Мова як система.....	21
Лекція №7. Фонетична, морфологічна, лексична системи мови.....	29
Лекція №8. Основні поняття і терміни перекладознавства.....	36
Лекція №9. Типологія перекладу.....	44
Лекція №10. Трансформації при перекладі.....	53
Лекція №11. Галузевий переклад.....	57
Лекція №12. Методологія перекладу.....	64
Список використаних джерел.....	67

Лекція №1. Вступ. Мовознавство як наука

1. Мовознавство як наука.

Мовознавство є частиною філології і вивчає людську мову як загальнолюдський феномен. Дослідники розглядають як взаємодіють різні елементи мовної системи, які явища і фактори спливають на її розвиток ззовні, чому мова змінюється з часом, у яких формах втілюється і яких форм набуває.

Мовознавство (лінгвістика) – це наука про людську мову загалом і конкретні мови світу.

Важливо пам'ятати, що спостереження, які робляться щодо використання мови, не є оціночними судженнями: лінгвісти використовують описовий, а не наказовий підхід до мови; вони описують що люди роблять зі своєю мовою, але не роблять суджень щодо того вірно це чи ні.

Людська мова відрізняється від усіх інших видів за наступними ознаками:

- артикуляційна система (легені, гортань і голосові складки, форма язика, зубів, губ, носа);
- слухова система (людські вуха чутливі саме до тих частот, які найчастіше зустрічаються в людській мові);
- нейронна система (складний та щільно зв'язані мізки, зі значною кількістю зв'язків, призначених для створення й розуміння мови).

2. Галузі мовознавства.

В залежності від своїх завдань вивчення мови, мовознавство поділяється на теоретичне, прикладне і практичне.

Теоретичне мовознавство вивчає мовні закони та формулює лінгвістичні теорії. Залежно від об'єкта дослідження теоретичне мовознавство поділяється на загальне і конкретне.

Загальне мовознавство вивчає властивості людської мови загалом – її природу, походження, загальні закони розвитку та функціонування; розробляє методи дослідження мов і їх типологію тощо. Воно досліджує та формулює мовні універсалії – положення, що стосуються всіх мов світу (абсолютні) та переважної більшості мов (відносні).

Конкретне мовознавство – вивчає окремі мови або групу споріднених мов (кельтські, слов'янські, германські тощо). Воно може бути синхронічним, тобто описувати мовні факти в певний момент історії мови, або діахронічним – відстежувати розвиток мови протягом певного часового проміжку з урахуванням змін, які відбуваються. Так, порівняльно-історичне мовознавство шляхом

зіставлення мов встановлює їх історичне минуле, реконструює їх спільне джерело походження.

Прикладне мовознавство вирішує проблеми що стосуються однієї конкретної мови, а також завдання, які стосуються матеріалу будь-якої мови. Наприклад, вироблення принципів створення та вдосконалення письма, методик для навчання читання та письма, методик вивчення рідної та нерідної мов, створення систем автоматичного перекладу, укладання словників тощо.

Практичне мовознавство пов'язане з експериментальною перевіркою положень теоретичної лінгвістики із застосуванням спеціального лабораторного обладнання, кібернетичних моделей, археологічних пошуків.

3. Зв'язок мовознавства з іншими науками.

Мовознавство відноситься до суспільних наук і тісно пов'язане низкою наук:

Історія: запозичення у різні історичні віхи; археологія: час створення писемної пам'ятки; антропологія: зв'язок мови і раси; етнографія – етнолінгвістика – вивчає взаємодії різних мов і культур – важлива для розроблення теорії і практики міжкультурного спілкування, перекладу творів художньої літератури, фільмів; соціологія: як мову вживають різні групи – соціолінгвістика – досліджує норми мовного вживання, вибір варіантів у мовленні, зв'язок мовних змін із соціальними умовами; психолінгвістика – досліджує процеси породження, сприйняття та формування індивідуального мовлення та взаємодію цих процесів з мовною системою; семіотика (про знакові системи) – функціонування знакових систем створених людьми.

Зв'язки з природничими науками: лінгвогеографія, фізіологія та медицина, фізика (акустика), математична лінгвістика, кібернетика.

Визначна постать в історії виникнення та розвитку мовознавства: Аврам Ноам Чомскі – американець українсько-єврейського походження, лінгвіст, філософ та політичний активіст, аналітик, літератор, професор мовознавства Масачусетського технологічного інституту у відставці. Він є одним з засновників сучасної лінгвістики. Фундаментальним положенням його теорій є природжений характер здатності людини говорити. Згідно з його переконанням, граматичні принципи, що лежать в основі мов, є природженими і незмінними, а відмінності між мовами світу можуть бути пояснені в термінах параметричних установок мозку, які можна порівняти з перемикачами. Такий підхід, на думку Чомскі, пояснює дивовижну швидкість, з якою діти вивчають мови, схожі етапи вивчення мови дитиною незалежно від конкретної мови, а також типи характерних помилок, які роблять діти, що засвоюють рідну мову, тоді як інші, здавалося б, логічні помилки, не трапляються.

Лекція №2. Письмо. Графіка. Орфографія.

1. Значення письма в історії людства.

Виникнення письма зумовлене загальною потребою людства подолати перешкоди часу і простору в усному спілкуванні. Період його створення напряму пов'язаний з державотворенням, тобто був свідомим актом людської діяльності.

Звукова система є первинною і може існувати без письма, письмо обслуговує мову як знакова система і є вторинним. Досліджувати письмо можливо лише розуміючи для якої саме мови воно було створено.

Письмо – це система зображуваних на будь-якому матеріалі графічних знаків, які слугують найбільш універсальним засобом фіксації мовлення для передавання інформації на відстань і збереження в часі.

Загальну теорію та історію письма називають граматологією.

2. Етапи розвитку письма.

Письмо виникло приблизно 6 000 років тому. Виникненню письма передував тривалий підготовчий період. Спершу були спроби передачі на відстань інформації способами, які мало нагадували графічне письмо. Йдеться про так зване "предметне письмо", або протописьмо, — оптичні мнемонічні системи, які не відтворюють безпосереднього мовлення, а є нагадуванням чи підказкою для особи, яка приймає повідомлення. Мнемонічним чи символічним знаком могли бути будь-які предмети і ритуальні дії з ними.

Графічне письмо, пов'язане з використанням графічних знаків – малюнків, значків, букв, цифр – пройшло декілька етапів у своєму розвитку. Першим етапом була піктографія.

Піктографічне повідомлення може складатися з одного складного знака-повідомлення, в якому "прочитуються" його складові елементи, і послідовності простих знаків-пиктограм, розгорнутих у просторі у вигляді окремих "кадрів". За пиктограмою не закріплена конкретна одиниця.

В ідеографії графічні знаки позначають поняття.

Основною одиницею ідеографії є ідеограма, або логограма, — писемний знак, який, на відміну від букв, позначає не звук чи склад якоїсь мови, а ціле слово або корінь слова. Ці знаки — своєрідні схематичні малюнки, якими можна передавати поняття конкретних істот і предметів, дієслівні поняття, а також абстрактні, які так чи інакше асоціюються із зображеннями.

Перехід від піктографії до ідеографії пов'язаний із потребою графічно передати те, що не має наочності й не піддається малюнковому зображенню.

В ідеографії вже можна говорити про певну систему письма завдяки наявності постійної системи знаків.

Схематизація малюнків призвела до утворення умовних знаків — ієрогліфи.

Специфіка окремої мовної системи визначає що є зручнішим для використання – ієрогліфи чи абетка. Ідеографічне письмо відображає членування мовлення на слова та їх синтаксичні послідовності, що відповідає кореневим (ізолятивним) мовам як китайська, яка не має афіксів і граматичні значення виражають способом прилягання одних слів до інших або за допомогою службових слів.

Ускладнення морфологічної будови окремих мов призвело до перетворення логограм на складові знаки (силабограми) та звуко-буквені знаки (фонограми).

Силабографічне письмо набуло широкого поширення в Азії. Наприклад, японці на основі китайського логографічного письма створили силабарій кана, продовжуючи паралельно користуватись китайськими ієрогліфами. Силабічним в своїй основі було письмо індійців майя.

Більшість мов світу послуговується фонографічним письмом. Воно передає мову не тільки в її граматичній будові, а й у фонетичному звучанні.

За складом і функціями графічних знаків розрізняють:

- Консонантне письмо – в мовах яких корені слів складаються з приголосних фонем, а голосні використовуються для утворення граматичних форм – вперше виникло у єгиптян, далі було запозичене фінікійцями, а від них давніми євреями. Кожна літера мала свою назву, пов'язану з предметом, графічний знак якого і визначав її форму.
- Фонетичне письмо – створене греками приблизно у VI ст. до н.е. Для необхідних голосних звуків були використані «зайві» літери фінікійської абетки. Порядок і навіть назви єврейського квадратного письма греки зберегли дещо у зміненому вигляді «альфа», «бета», «гамма». Також вони розвернули фінікійські знаки і стали писати зліва направо.

На основі грецького письма сформувалось латинське (VII - VI ст. до н.е.), а потім і слов'янське (IX ст. н.е.). У слов'ян кілька століть паралельно існувало дві абетки: кирилична і глаголична. Остання, на жаль, була втрачена, нею написані найстаріші слов'янські тексти. Форма літер дає змогу зрозуміти її штучний характер, створення спеціально для перекладу Біблії (перша літера мала форму хреста).

Сучасні слов'янські системи письма (українська, білоруська, болгарська, сербська) розвинулися на основі кирилиці, яка пережила кілька реформ (1708-1710 рр., 1735 р., 1758 р., 1918 р.), внаслідок яких графіка спростилася й наблизилася до латинської.

3. Графіка.

Графіка (гр. graphikē від grapho "пишу, креслю, малюю") -

1) сукупність усіх засобів письма (всіх букв і допоміжних знаків);

2) розділ мовознавства, який вивчає співвідношення між графемами і звуками.

Літери мови становлять її алфавіт. У світі виділяють чотири сім'ї алфавітів: латинська (30%), слов'янська (15%), арабська (10%) та індійська (20%).

Жоден з алфавітів не є ідеальним оскільки існуючими графемами важко передати усі фонемі. Ця проблема вирішується складовим принципом графіки. Так, зокрема, в українській мові немає спеціальних букв для м'яких приголосних, однак вони позначаються голосними я, ю, є, і, які йдуть після них. Там де складовий принцип не спрацьовує, вдаються до нововведень. І все одно в жодній мові світу немає повної відповідності між звуками і буквами.

У грецькій, латинській та слов'янській графіці сформувалися три стилі виконання рукописних знаків:

- Устав – найдавніший стиль. Ним писали офіційні, урочисті тексти. Усі літери – окремо, в повному рядку, без переносів, кожна літера – окремий твір, аркуш заповнюється нещільно.
- Напівустав – написання літер у три поверхи: рядок, нарядковий рівень, підрядковий рівень. Самі літери вписуються в рядок, зверху і знизу розміщуються елементи як петлі, дужки тощо. Літери розміщуються щільніше ніж при уставі.
- Скоропис – графічні знаки зливаються один з одним, частини літер виносять за рядок.

4. Орфографія та її принципи.

Орфографія – правила написання значущих одиниць мови (морфем і слів), а також письмового оформлення словосполучень і речень.

Орфографічні принципи визначають вибір одного написання там, де є орфограми (де можливі два чи більше різних написань). На основі цих принципів установлюються орфографічні правила – орфоепічні приписи – правила вимови і прочитання.

Існує чотири принципи орфографії: фонетичний, морфологічний, історико-традиційний та диференційний.

Фонетичний – пишу як чую. За цим принципом в українській мові пишуться префікси з- і с- (зробити, здерти, зняти, але спитати, стихати, схопити).

Морфологічний – однакове написання однієї й тієї самої морфемі незалежно від її вимови в тій чи іншій позиції. За морфологічним принципом пишуться слова боротьба, сміється, братський.

Історико-традиційний – зберігається такі написання, які на сучасному етапі втратили свою мотивованість. Для яких відомих вам мов цей принцип є важливим? Дуже багато традиційних написань у французькій мові, а для англійської орфографії історико-традиційний принцип є основним.

Диференційний – передбачає графічне розрізнення слів, які мають однакове звучання. Наприклад, вживання великої літери для власних назв; написання разом чи окремо; «компанія і кампанія» тощо.

5. Спеціалізовані системи письма.

Стенографія – система письма, що має професійне призначення і спрямована на прискорення письмової фіксації живого мовлення. Знаки стенографічного письма – видозміни літер і знаків.

Транскрипція – система письма для точної фіксації звукового складу мови.

Точне відтворення вимови у прямих квадратних дужках – фонетична транскрипція. У скісних дужках записують фонематичну транскрипцію – окрема фонема записується незалежно від конкретної звукової реалізації. Також є практична транскрипція, яка слугує для відтворення звучання іншомовних (переважно) слів без спеціальних знаків.

Транслітерація – відтворення літер однієї абетки літерами іншої абетки. Транслітерація має свої правила, часто закріплені у нормативних документах.

Лекція №3. Мова, мовлення, суспільство

1. Співвідношення мови й мовлення.

Мова – це спеціальна система звукових і графічних знаків та правил їх використання, що слугує засобом комунікації.

Мовлення – матеріалізація мови, конкретне втілення її одиниць, їх сполучень, реалізація правил їх використання під час передавання та сприймання інформації.

Мовлення є ширшим за мову, передає екстралінгвістичну інформацію (ставлення мовця до повідомлення, до адресата, обставини комунікації тощо). Мовлення охоплює процес усного висловлення вголос (зовнішнє мовлення) та промовляння про себе (внутрішнє мовлення), формування думок, планування наступного висловлювання тощо.

Мовленням вважають також будь-які письмові тексти.

Порівняння мови та мовлення:

- мова є загальним, абстрактним явищем; мовлення є досить конкретним – його можна почути, побачити, записати тощо.
- мова є достатньо стабільним і загальноприйнятим явищем. Зміни, які відбуваються у мові є на стільки повільними, що залишаються непомітними на протязі декількох поколінь і мовна норма, яка панує, сприймається як загальноприйнята і незмінна. Мовлення є динамічним і унікальним, адже відбувається у певний момент, є породженням конкретної людини, допускає помилки, випадковий підбір мовних одиниць тощо.
- мова є психічним явищем, вона існує в душі, мізках, психіці людей, які утворюють певну мовну спільність. Мовлення окрім психічного, ще має фізіологічний аспект, пов'язаний з породженням та сприйняттям мовлення.
- мова є нелінійною – усі звуки, слова, словоформи існують у нашій свідомості одночасно. Мовлення розгортається у часі послідовно, одне слово за іншим, тобто є лінійним.

2. Мовлення як об'єкт вивчення.

Мовлення є об'єктом вивчення багатьох галузей мовознавства.

Комунікативна лінгвістика досліджує яким чином відбувається живе спілкування, які фактори на нього впливають, як взаємодіють мовні та позамовні засоби передачі тощо. Особливу увагу дослідників привертають мовленнєві девіації – певні комунікативні невдачі, збої у спілкуванні, як то обмовки, описки, порушення правил використання мовних одиниць тощо.

Дискурсивна лінгвістика вивчає «дискурс», єдиного визначення якому немає. Це мовлення занурене у життя. Ми говоримо про процес мовлення певних людей, з певною свідомістю, у певному часопросторі, за певних обставин, з певною метою, використанням певних лінгвістичних та екстралінгвістичних засобів.

Лінгвістика тексту вивчає правила побудови зв'язного тексту, його змістові категорії як то автор, хронотоп (час і простір тексту), пресупозиція – фонові знання автора та читача.

Гендерна лінгвістика вивчає характер мовленнєвого спілкування, його стиль, стратегії, тактики, тональність і результативність залежно від гендерних чи соціостатевих статусів комунікантів. Дослідники виділяють чоловічий та жіночий типи мовлення. Чоловічий є більш категоричним, предметним, активним, емоційно стриманим. Жіночий стиль відрізняється більшою

емоційністю, довірливістю, інтерактивністю. Важливо розуміти, що немає чіткої прив'язки стилю до чоловіка чи жінки за статтю – і чоловіки, і жінки, можуть користуватись обома стилями мовлення.

Лінгвістична генологія/жанрологія – вивчення мовленнєвих жанрів. Мовленнєвий жанр – це типовий спосіб побудови мовлення, характерний для конкретної ситуації. До мовленнєвих жанрів належать повідомлення, привітання, прохання, розповідь, дискусія, суперечка тощо.

Психолінгвістика – досліджує психофізіологічні основи породження та сприйняття мовлення.

Прагмалінгвістика – досліджує комплекс проблем пов'язаних з комунікативною ситуацією мовленнєвих актів (директивнів, промісивів, констативів, експресивів тощо).

Теорія мовленнєвого впливу вивчає масову комунікацію, інформаційну пропаганду, рекламу, анонси тощо.

3. Суспільна природа мови і мовлення.

Одним з найважчих питань для вивчення є взаємозв'язок мови і суспільства. З однієї сторони, мова створюється і змінюється суспільством, з іншого – без мови не було би суспільства у нашому сучасному розумінні даного поняття.

Наукою, що вивчає даний взаємозв'язок є соціолінгвістика. Об'єктами її вивчення є загальні закономірності функціонування мови у суспільстві, особливості розвитку мови у різних суспільних умовах, вплив соціальних факторів на мову.

Як суспільний продукт, мова живе і розвивається разом з суспільством, зазнаючи впливів від існуючих соціальних норм, демографії, соціальних зрушень, рівня освіченості тощо. Наприклад, разом з соціальним розшаруванням, виникає професійна диференціація мови, мова декласових елементів, разом з соціальними зрушеннями мова збагачується новими одиницями.

Чим суспільство слабше економічно й політично, тим у ньому більше місцевих говорів – сильніша територіальна диференціація мови. Так, на декілька тисяч аборигенів Австралії припадає 200 діалектів.

Водночас, як суспільне явище мова має конкретно-історичні норми. Певна міра унормованості, навіть в усній комунікації, є основою функціонування мови у суспільстві.

Мовні норми – це найбільш стійкі, традиційні реалізації мовної структури, колективно усвідомлених як правильні, відібрані та закріплені суспільством у

процесі мовної діяльності на певному етапі його розвитку. Вони властиві як літературній мові, так і її діалектним різновидам.

Мова помирає разом зі зникненням спільноти, яка нею розмовляла. Наприклад, латинська мова, незважаючи на те, що вона є державною мовою Ватикану і є окремі люди, які нею володіють, навіть створюють певні твори, все ж є «мертвою» через зникнення римлян.

4. Територіальна диференціація мови.

Географічні, історичні, суспільні чинники впливають на утворення місцевих різновидів мови. Основними одиницями локальних варіацій є говірки, діалекти та наріччя.

Найменшим територіальним різновидом мови є говірка – нею послуговуються мешканці одного чи декількох населених пунктів. Говірки формують територіальні діалекти. Наприклад ми маємо: середньозакарпатський, поліський, придністровський діалекти тощо. Діалекти утворюють наріччя.

В українській мові виділяють південно-західне наріччя, південно-східне наріччя та північне наріччя.

Відмінність діалектів від літературної національної мови може полягати в лексиці, фонетиці, граматиці. Якими б відмінними не були діалекти, наявність єдиної національної мови є аксіомою.

Діалекти не мають чітких кордонів, але умовно на картах позначають зони їх поширення і називають ці території ізоглоси. Під час визначення діалектичних ареалів перш за все звертають увагу на фонетичні явища, потім – на морфологічні. Найрозмитішими є лексичні ізоглоси.

5. Соціальна диференціація мови.

Соціальний діалект – різновид мови, яким послуговуються особи, об'єднані фаховою або соціальною спільністю. У соціальних діалектах відмінності пов'язані насамперед з лексичними явищами.

Досвід діяльності у певній сфері змушує створювати специфічні слова на позначення професійних явищ та понять – професійну лексику. Зазвичай, це розмовні варіанти існуючих у літературній мові понять. Виникають спонтанно і можуть відрізнитися залежно від території поширення, тобто мати локальний характер. Наприклад, усі знаю що таке човен, але професійні рибалки ще розрізняють його підвиди як дуб (великий, з суцільного дерева), байдак (великий, для плавання морем), шаланда (плоскодонний вітрильник) тощо.

Професійну лексику слід відрізнити від наукової термінології. Термінологія створюється спеціально і не допускає існування локальних інваріантів. Термін –

слово, або словосполучення, що є офіційно прийнятою назвою чітко окресленого поняття з певної галузі науки/мистецтва/суспільного життя тощо.

Професійна лексика і терміни можуть співіснувати одночасно. Наприклад, друкарська помилка – ляп, здобувач вищої освіти – студент.

Класове і соціальне розшарування населення спричиняє появу жаргону. Жаргон – соціальний діалект, який відрізняється від літературної мови специфічною, здебільшого емоційно забарвленою лексикою та особливостями вимови, але не має власної граматичної будови, існуючи завжди на основі певної мови.

В англійській літературі зазвичай такий діалект називається сленгом.

Оскільки соціальне розшарування є досить складною різномірною системою, то жаргон (або сленг) розподіляється на декілька різновидів:

- станові жаргони, властиві панівним верхівкам певної спільноти. Наприклад, у часи до Французької буржуазної революції, французька аристократія створила свою «салонну мову», багату на манірні описові вислови. Наприклад, замість слова «вуха» вживалась фраза на позначення «ворота слуху».
- корпоративні жаргони характеризують мовну діяльність людей, пов'язаних спільними інтересами, місцем та умовами праці (навчання в університеті, служба в армії, колекціонування марок тощо).
- арго – мова вузької соціальної чи професійної групи, переважно декласованих елементів, створена спеціально для відокремлення від решти мовців. Відомі картярське, злодійське, жебрацьке арго.

б. Літературна мова і просторіччя.

Офіційною формою існування загальнонаціональної мови є її літературний варіант. Це мова періодичних видань, державних установ, науки, школи тощо.

Літературна мова і мова художньої літератури не є тотожними. Літературна мова виступає в усній та писемній формах і характеризується стилістичною диференціацією. Стилі різняться стійкими особливостями у використанні мовних засобів.

Виділяють функціональні стилі: розмовно-побутовий, газетнопубліцистичний, професійно-технічний, офіційно-діловий і науковий стилі; експресивні стилі: урочистий, риторичний, офіційний, жартівливий, іронічний тощо.

Просторіччя це наддіалектний різновид загальнонародної мови, який виник в епоху становлення національної мови. До просторіч відноситься усе, що не є діалектними формами, але і не є літературною мовою – певні порушення

літературних норм («звиняйте, транвай»), згрубілі, знижені форми («варнякати», «верзти»).

Лекція № 4. Мова, мислення і свідомість

1. Взаємозв'язок мови, мислення і свідомості.

Перше питання пов'язане з низкою лінгвістичних досліджень, адже ми досі не досить чітко розуміємо яким чином мова існує у нашій свідомості, як працює наша пам'ять – сучасні технології дещо допомагають з цим, але все ж недостатньо для чіткого розуміння. Актуальним також залишається питання наскільки збігаються і різняться процеси породження і сприйняття мовлення, адже при сприйнятті ми маємо розшифрувати по-суті чужий код.

Свідомість – сукупність усіх психічних процесів, які беруть участь у осмисленні людиною навколишнього світу та власного існування.

Мислення — узагальнене й абстрактне відображення мозком людини явищ дійсності в поняттях, судженнях й умовиводах.

Свідомість є ширшим поняттям. Окрім логічних форм відображення дійсності, вона охоплює ще емоційні, вольові, естетичні, конкретно-чуттєві форми. Мисленню ж властиві такі процеси, як абстракція, узагальнення, аналіз, синтез, постановка певних завдань і знаходження шляхів їх розв'язання, висунення гіпотез тощо.

Свідомість і мова нерозривно пов'язані. Чим багатший зміст свідомості та взагалі духовний світ людини, тим більше йому потрібно мовних знаків для його передачі, і навпаки.

Особливості розвитку народів та утворення їх колективного свідомого, має безпосередній вплив на їх мову. У мовознавстві існує поняття мовної картини світу – це сукупність уявлень, що склалися історично в повсякденній свідомості народу і відобразилася в мові.

Науковці аналізують відмінності національних мовних картин світу порівнюючи семантичні поля різних понять, але звісно найяскравіше ці відмінності проявляються при аналізі фразеологічного фонду.

Відмінності можуть бути не лише у фразах, побудові слів, граматичних структурах, але і в розумінні загальноживаних слів. Тому порівнюючи мовні картини світу різних народів ми говоримо не лише про різницю форм, але і різницю смислів.

Мовна картина світу притаманна не лише окремому народу, але й окремій людині, при цьому залишаючись національно-забарвленою, що спричинено

інформаційним полем, в якому ми живемо. Наша мовна картина світу формується з того, що ми чуємо та бачимо довкола.

В історії мовознавства існувало декілька різних підходів до розуміння взаємозв'язку мови і мислення, серед них:

- підхід німецького філософа, лінгвіста, політика Вільгельма фон Гумбольдта, який виступав за те, що мова і свідомість як окремої людини, так і цілої нації є єдиним цілим. Однак, подальші дослідження лінгвістів піддали ототожнення мови і мислення значній критиці, адже є невербальні форми мислення, тобто форми мислення, які не послуговуються словами.
- французький математик Жак Адамар стверджував про незалежність мови і мислення, проводив дослідження щодо творчого мислення. Його ідеї були підтримані свого часу. Дослідження психофізіологічного зв'язку між мовою і мисленням привело до відкриття у лівій півкулі головного мозку людини мовних центрів, названих зонами Брока (лівіше на зображенні) і Верніке (правіше). Центр Брока є зоною породження мовлення. Центр Верніке відповідає за розуміння мовлення. Таким чином, у нашому мозку є спеціалізація окремих зон, спричинена наявністю мови і вербального мовлення. У вищих тварин такої спеціалізації не існує.
- сучасний підхід: мова і мислення є пов'язаними, але не тотожними поняттями. З одного боку, немає слова, словосполучення, речення, які б не виражали думки. Однак мова — це не мислення, а лише одне з найголовніших знарядь, інструментів мислення. Існують й інші форми мислення: а) чуттєво-образне (наочно-образне), технічне (практично-дійове), поняттєве (словесно-логічне).

У людей переплітаються усі типи мислення, але переважає поняттєве. При цьому, людина не завжди мислить вслух, тобто вимовляючи слова. Частіше люди мислять за допомогою внутрішнього мовлення ("про себе").

2. Внутрішнє мовлення.

Внутрішнє мовлення активно вивчають мовознавці та літературознавці. Детально «дитяче промовляння до себе» було описано французьким психологом Жаном Піаже. Він описав як таке мовлення, спершу цілком розгорнуте, у дітей старшого віку скорочується, перетворюється на шепіт, а потім, через 1-2 роки, взагалі зникає – залишаються лише рухи губ. На цьому етапі, за ствердженням дослідника, у дитини формується новий вид психічної активності – інтелектуальний. Тобто вона починає відповідати назві нашого виду *Homo sapiens* у повній мірі.

Сучасні філологи та літературознавці визначають три основних типи внутрішнього мовлення: просте внутрішнє репліціювання (переривання чужої

мови власними репліками), внутрішній монолог (зазвичай фіксує кінцевий результат своїх роздумів) та внутрішній діалог (має закінчені форми діалогічного вираження).

Як прийом внутрішнє мовлення активно використовується в прозі, особливо в літературі модернізму (кінець 19 – поч. 20 ст.): один з провідних прийомів таких письменників як Джеймс Джойс – потік свідомості – імітує безпосередню передачу хаотичного процесу внутрішнього мовлення людини.

3. Внутрішня форма лексичних і фразеологічних одиниць.

Внутрішня форма слова проливає світло на ті психічні асоціації, які виникають у людей під час надання найменування певній реалії. Дивлячись на змістовну будову слова, його витoki, ми можемо вивчати національну свідомість як давніх часів, так і сучасну.

Внутрішня форма слова – формально-семантична ознака реалії, яка є основою її найменування. Іншими словами, це зв'язок будови слова з його первісним значенням. При цьому, при найменуванні в основу покладається зазвичай ознака, яка здається людині головною. Наприклад, внутрішньою формою іменника склянка («скляна посудина циліндричної форми, без ручки, призначеної для пиття, зберігання рідини тощо») є ознака «скляна».

В українській, англійській мовах часто цей зв'язок слова з його внутрішньою формою є достатньо очевидним. Наприклад: двісті – дві сотні, вісімдесят – вісім десятків, lifeguard – то хто оберігає життя (рятівник), freeway – вільний шлях (автострада).

Однак, не завжди можливо так просто побачити цю внутрішню форму через складові морфеми. Інколи, через розвиток мови, різні запозичення та інші впливи, внутрішня форма може бути затіненою або зовсім втраченою – тоді на арену виходять вчені-етимологи, які і намагаються віднайти її. Так, наприклад, сьогодні уже досить важко сприймається те, що за походженням лексеми «кінець» і «початок» є спільнокореневими. Це виявляє етимологічний аналіз.

Більшість фразеологізмів не можна дослівно перекласти з однієї мови на іншу саме через їх національну специфіку. Так, узагальнене значення «мати великий досвід» в англійській мові набуває образної форми «знати канати», що безперечно зумовлене її розвитком як острівної держави з потужним флотом і у свідомості старого британця людина, яка добре знала канати і що з ними робити – мала дійсно великий досвід, а в континентальному Китаї – «старий кінь знає дорогу». Таким чином внутрішня форма фразеологізмів буде відрізнятися для фраз з однаковим семантичним значенням.

Національна специфіка виявляється не тільки через самобутність внутрішніх форм слів, але і через здатність слова до багатозначності. Історія нації, обставини

життя впливають на появу нових значень існуючих слів. Наприклад, німецьке пацюк *Ratte* переносно означає гарну жінку, а англійське *rat* - зрадника. У той же час кажан для українців не має асоціативного потенціалу, а в англійській є основою для низки фраз як *old bat* – стара відьма (неприємна людина), *bat* – повія, *bats in the belfry* – збожеволіти та ін.

Таким чином, колективна мовна свідомість породжує специфічні асоціації, і внутрішня форма слів відображає специфіку нашого сприйняття світу довкола та нашої історії як нації.

Лекція №5. Знакова теорія мови. Походження мови.

1. Семіотика.

Семіотика – наука, яка досліджує походження знаків і знакових систем, їх види, структуру та функціонування, знакову ситуацію.

Її засновником вважають американського логіка і математика Чарльза Пірса (1839-1914), який сформулював основні принципи семіотики та запропонував типологію знаків. Його ідеї розвинув і більше систематизував американський філософ Чарльз Морріс (1901-1979).

Як більшість наук, семіотика має декілька напрямків:

- біосеміотика – сигнали тварин;
- етносеміотика – знаки-предмети й ритуали примітивних суспільств (згадуємо з вами протописьмо);
- абстрактна семіотика – штучні знакові системи;
- семіотика літератури – символіка літературних творів;
- лінгвосеміотика – специфіка мовного знаку;
- ...

Відповідно до концепції знакової ситуації Чарльза Морріса, виокремлюють три основні розділи семіотики:

1) семантика – вивчає знакові системи як засіб вираження змісту (наприклад, ми говорили про семантичне значення фразеологізмів – що вони по-суті означають)

2) синтактика – досліджує внутрішню структуру знакових систем (наприклад, синтаксична структура речення означає що ми розглядаємо речення як складнопідрядне чи просте, з підметом і присудком, чи ще з додатковими членами речення тощо)

3) прагматика – досліджує відношення знакових систем з тими, хто їх використовує (наприклад, прагматичний зміст висловлювання охоплює його мету – навіть людина сказала це і сказала саме так)

Ключовим у семіотиці звісно є поняття «знак».

Знак — матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, який є представником іншого предмета і використовується для отримання, зберігання і передачі інформації.

Для нього є характерними такі ознаки як: матеріальність, наявність позначуваного (денотат / референт), умовність (не пов'язаний з позначуванним напряму), інформативність, системність (отримує своє значення лише входячи до системи), має план вираження (людина піднялась) і план змісту (людина виразила повагу), асиметричність (одна одиниця плану вираження може відповідати кільком одиницям плану змісту і навпаки).

Важливо підкреслити, що своє значення знак отримує в певній системі. Поза системою він не є знаком, бо нічого не означає. Так, скажімо, зелене світло на ялинці жодного комунікативного смислу не несе. Те саме зелене світло в триколірній сигнальній системі світлофора означає «проїзд чи перехід дозволено».

2. Типологія знаків.

У семіотиці існує кілька класифікацій знаків, ми розглянемо найпоширенішу, яка базується на типі відношень між матеріальною формою знака і позначуванним об'єктом. Її розробив американський логік і математик Чарльз Пірс разом з німецьким психологом і лінгвістом Карлом Бюлером.

Знаки-індекси (знаки-прикмети, знаки-симптоми) – знаки, пов'язані з позначуваними предметами, як дії зі своїми причинами. Наприклад, дим як знак вогню (без вогню диму не буває), низькі чорні хмари як знак до-щу, висока температура у людини як знак хвороби, дзенькіт скла як знак розбитого посуду тощо.

Знаки-копії (знаки-ікони) – відтворення, репродукції, подібні на позначувані предмети. їх ще називають іконічними знаками. До них належать сліди лап тварин, фотогра-фії, зліпки, відбитки тощо. До мовних знаків копій належать звуконаслідувальні слова (каркати, дзюрчати, шелестіти, ping-pong, ding-dong (дзвін (звук дзвона), to moo (мичати), to mew (нявкати).

Знаки-символи – знаки, які використовують для передачі (визначення) абстрактного змісту. Вони, як правило, характеризуються відсутністю природного зв'язку з позначуваними об'єктами. Наприклад, тризуб і синьо-жовтий прапор як символ України, п'ять кілець як символ олімпійських ігор,

голуб як символ миру, маска як символ театру. До знаків-символів належить хімічна, географічна та математична символіка.

Знаки-сигнали – знаки, які потребують певних дій, реакцій. Наприклад, звук сирени як знак повітряної тривоги, ракета як знак атаки, свисток як знак дозволу ввести м'яч у гру, дзвінок як знак початку чи закінчення заняття тощо. Знаки-сигнали завжди прив'язані до ситуації.

Знаки-індекси і знаки-копії вмотивовані і не є умовними. Знаки-сигнали і знаки-символи – штучні, умовні знаки. Мовні знаки переважно представлені знаками-символами (що характеризуються довільністю (відсутністю зв'язку між змістом та вираженням)).

При цьому, не все, що є в мові, можна вважати знаком, а лише те, що служить для передачі інформації. Окремо взяті звуки мови не є знаками, бо вони нічого не означають. Вони мають план вираження і не мають плану змісту. Тому спілкуватися за допомогою лише окремих звуків неможливо.

3. Мова як знакова система.

Основоположником науки про мовну знакову систему є швейцарський лінгвіст Фердинан де Сосюр. Саме він охарактеризував мовний знак як такий, що є довільним (умовним), лінійним (звуки в слові вимовляються по-черзі), змінним.

Звісно, даних ознак недостатньо для повної характеристики, адже поруч з довільними мовними знаками, у нас є цілком вмотивовані – як вже згадані нами звуконаслідувальні слова, утворення яких вмотивоване зовнішніми факторами, а також мовні одиниці з внутрішньою вмотивованістю – як у складних/похідних слів: пароплав, працездатний тощо. Лінійність мовного знака здебільшого проявляється у писемному помвеллі, в той час як при усному мовленні звуки нашаровуються і взаємопроникають впливаючи один на одного.

Серед інших властивостей мовних знаків є їх відтворюваність (легко повторити), замінність (різними словами можна передати один і той же зміст), структурність (мовний знак має складові як префікси, корінь, закінчення), здатність сполучатися, багатокласовість (мова має свою систему і підсистеми), дифузність (не завжди їх можна чітко розмежувати, часто один мовний знак може належати до різних класів мовної системи), абстрактність значення, конкретизація у висловлюванні (мова-мовлення).

4. Мовні одиниці як знаки.

Мова є особливою знаковою системою. Її природній, поступовий розвиток призводить до наявності в ній суперечливих явищ. При цьому, жодній знаковій системі не властива така багатоярусність і складність ієрархічних відносин: з невеликої кількості елементарних знаків (морфем) вона може створити

величезну кількість складних знаків. Наприклад, морфема «ліс» входить до складу таких слів як «ліс, лісник, лісовий, пролісок» тощо.

Важливою особливістю мовної системи є багатозначність її елементів – в інших знакових системах знак не може мати кілька значень.

Існує дві основні теорії структури мовного знака: білатеральна (двостороння) і унілатеральна (одностороння).

Перша, створена Фердинандом де Сосюром, та підтримана іншими науковцями стверджує, що знак складається з двох елементів: позначуваного і позначувального, а значення включене в знак як відношення знака до предмета позначення. На думку білатеристів, поняття «знак» без значення втрачає сенс, адже знак без значення не знак.

Інші вчені стверджують, що не можна ототожнювати слово і знак, адже значення як факт існує у свідомості, а знак перебуває поза нею; тобто значення слова не є нерозривно пов'язаним зі звуковою оболонкою слова. Звукові одиниці лише асоціюються з психічним відображенням явищ у нашій свідомості. Відповідно до цієї теорії, мова не є виключно знаковою системою, оскільки в ній є ще система уявних образів, значень. Ця теорія підтверджується результатами досліджень нейролінгвістики, які показують, що акустичний і значеннєвий коди мозку закладені в різних його структурах.

Питання що вважати мовним знаком теж відкритим. Одні вчені вважають мовним знаком тільки слово, інші визнають знаками всі двосторонні одиниці мови – морфеми, слова, словосполучення речення (тобто ті одиниці, що мають свою форму та значення).

Але, усі погоджуються, що слово є основним знаком мови. Це зумовлене тим, що слово є двосторонньою одиницею, яка виконує усі функції знака і несе в собі інформацію про позамовну об'єктивну реальність. Слово має обов'язкові загальні властивості знака: матеріальний (звуковий чи письмовий) факт, який замінює поняття і сприймається органами чуття. Слову характерна умовність позначення (у різних мовах одні й ті ж поняття називаються по-різному). Принциповими відмінностями слова від інших знаків є наявність у слова власного значення (ми з вами казали, що зазвичай знак отримує своє значення лише в рамках певної системи і тому може мати різне значення в різних системах). До того ж, слово не вмотивоване властивостями речей, але вмотивоване тією системою, в якій формується (тобто, за законами фонетики і граматики окремої мови).

Таким чином, у семіотиці, слово – це інформативний і комунікативний знак, здатний узагальнено передавати результати пізнавальної діяльності людини, зберігати суспільно-історичний досвід людства.

Розглянемо інші мовні одиниці, яким властива знаковість.

Фонема – одностороння одиниця, яка має лише план вираження. Вона слугує для побудови мовних знаків, тому її не можна вважати знаком у повній мірі. Проте деякі науковці вказують на те, що існує потенційний зв'язок фонем з змістом коли морфема чи ціле слово складається з однієї фонем, як наприклад прийменники «у, з», сполучники «і, а» тощо.

Морфема, як вже зазначалося, є двосторонньою одиницею – має план вираження і значення, яке реалізується не самостійно, але в складі певного слова: у слові «ног-а», морфема-корінь вказує на ідею ноги, а морфема-закінчення «а» несе граматичне значення відмінка, однини, жіночого роду. Самі по собі морфеми не несуть значення, тому деякі науковці пропонують називати їх напівзнаками.

Щодо речення, одні мовознавці розглядають його як вищу знакову одиницю, інші – як одиницю, що складається зі знаків і входить до рівня структур. З точки зору комунікації, повний план значення несе саме речення, тому може вважатися знаком, а слово – лише частковим знаком, морфему – напівзнаком.

Отже, мова є універсальною, всеосяжною знаковою системою. Будь-яку іншу знакову систему можна передати мовою, а навпаки зробити неможливо. Усе, що ми можемо передати за допомогою мови, неможливо передати ні дорожніми сигналами, ні математичною чи хімічною символікою, ні навіть тими знаковими системами, які є похідними від мови (азбука Морзе, мова жестів тощо). Невербальні форми спілкування (міміка, жести) є допоміжними, супровідними щодо мови засобами. Їх вивчає наука паралінгвістика (від гр. пара "біля, при" — префікс, що означає суміжність, перебування поруч, переміщення, відступ, відхилення, зміну).

Особливе місце мови серед знакових систем пояснюється ще й тим, що мова є найпотужнішим засобом формування думки.

Лекція №6. Специфіка розвитку мови. Мова як система

1. Генеалогічна та лінгвістична класифікація мов.

Зусиллями декількох поколінь учених, які вивчали мови в порівняльному аспекті, розроблена генеалогічна класифікація мов.

Генеалогічна класифікація мов - вивчення і групування мов світу на основі споріднених зв'язків між ними (на основі спільного походження від якоїсь прамови).

Справжнім поштовхом для порівняльно-історичного методу стало відкриття європейцями санскриту (священної мови Давньої Індії). Італійський мандрівник

Філіппо Сассеті, який проживав в Індії у 80-х роках XVI ст., де й ознайомився з цією давньою мовою, у своїх листах у Європу висловив припущення про спорідненість санскриту з італійською мовою. На підтвердження цього навів такі відповідники: санскр. dva "два" — італ. due, санскр. tri "три" — італ. tre, санскр. सर्पा "змія" — італ. serpe.

Ця ідея зацікавила наукову спільноту. У другій половині XVIII ст. англійці заснували в Калькутті інститут східних культур, де ця ідея почала досліджувати з наукової точки зору, та був даний поштовх до наукових досліджень щодо порівняння різних мов світу науковцями інших країн, та встановлення спорідненості одних мов і неспорідненості їх з іншими мовами світу.

Наприклад, Датський мовознавець Расмус-Крістіан Раск (1787-1832) у праці "Дослідження давньопівнічної мови" зіставив граматичну структуру ісландської мови зі структурами гренландської, баскської, кельтської, норвезької, шведської, датської, німецької, грецької та латинської мов. Згодом залучив для зіставлення й слов'янські мови. Вчений дійшов висновку, що ісландська мова є спорідненою з норвезькою, шведською, датською, німецькою, грецькою і латинською мовами і не має спорідненості з гренландською, баскською та кельтською мовами.

Німецький мовознавець Якоб Грімм (1785—1863) у "Граматичі німецької мови" порівнює всі германські мови в історичному плані, починаючи від готської й закінчуючи англійською. Це, по суті, перша порівняльно-історична граматика.

Так поступово, завдяки роботі низки мовознавців з різних країн, склалося порівняльно-історичне мовознавство і його чи не основне досягнення — генеалогічна класифікація мов.

За генеалогічною класифікацією мови світу поділяють на сім'ї (максимальні об'єднання споріднених мов), сім'ї — на групи (гілки), групи — на підгрупи, а вже в підгрупах виділяють конкретні мови. Ізольовану мову, генетичних зв'язків якої не вдалося знайти, вважають окремою сім'єю.

У наш час виділяють приблизно 200 сімей мов, із них 22 — у Євразії, 20 — в Африці, інші — в Америці, Австралії, Новій Гвінеї. Найвідомішими і найпоширенішими мовними сім'ями є індоєвропейська, семіто-хамітська, кавказька, фінно-угорська, самодійська, тюркська, монгольська, тунгусо-маньчжурська, китайсько-тибетська, тайська, аустронезійська, аустроазіатська. На зображенні ви можете побачити зображення власне індоєвропейської сім'ї мов. Індоевропейська сім'я мов є найчисленнішою. До неї входить понад 150 мов, якими розмовляє майже половина людства.

Генеалогічна класифікація мов є результатом діахронічного дослідження мов у їх розвитку.

Водночас, є зіставне синхронічне дослідження мов за типом їх будови – це стало підґрунтям типологічного мовознавства.

Типологічне мовознавство – напрям лінгвістики, який досліджує ступінь структурної близькості або розбіжності мов незалежно від наявності чи відсутності генетичних зв'язків між ними.

Залежно від мовного рівня, у межах якого визначають типологічні ознаки, розрізняють фонологічну, морфологічну, синтаксичну і лексико-семантичну типології мов.

Якщо розглядати морфологічну типологію, то існує декілька варіацій від різних науковців – ми розглянемо найбільш розвинуту, запропоновану вже відомим вам німцем Вільгельмом фон Гумбольдтом.

При визначенні типів він враховував способи вираження реляційних значень, звукову форму і спосіб утворення речень. Власне, чотири типи які він в результаті виокремив, це: ізолюючі, флективні, аглютинативні та інкорпоруючі.

Ізолюючі (кореневі) мови переважно зберігають основу з коренем. У них відсутні форми словозміни, граматичну роль відіграє порядок слів, слово здатне виконувати різні граматичні функції – тобто бути різними частинами мови та ін. До ізолюючих мов належить давньокитайська, її ознаки зберігає і сучасна китайська – як пам'ятаєте саме ця властивість мови вплинула на збереження ієрогліфів на письмі.

Флективні мови мають реляційні афікси (флексії) як головні засоби вираження граматичних значень за допомогою фузії (поєднання морфем у межах слова). Наприклад, в українській мові іменники змінюються за парадигмою книг-а, книг-и, книг-у. В англійській та німецькій мовах є внутрішня флексія – здатність кореня виражати граматичне значення через чергування tooth-teeth, Mutter – Mu:tter. Афікси у флективних мовах є нестандартними, постійно реалізують декілька значень в різних граматичних категоріях, наприклад флексія -а у слові книг-а виражає три граматичні значення – жіночий рід, називний відмінок, однина.

Аглютинативні мови також мають афіксацію як головний спосіб вираження граматичних значень, але відрізняється техніка афіксації. Аглютинація – спосіб слово- і формотворення, за якого до незмінюваних коренів приєднуються однозначні стандартні афікси. Афікси «приклейки» приєднуються у фіксованій послідовності, кожен афікс передає одне граматичне значення, межі морфем чітко виділяються. До цього типу належать тюркські, фіно-угорські мови, японська, корейська, грузинська та ін.

Інкорпоруючі мови включають такі мови як палеоазійські мови в Азії та мови індіанців Північної Америки. Речення у таких мовах будуються як складні слова,

тобто неформлені корені-слова синтезуються в єдиний комплекс, який оформлюється службовими елементами.

Далі розглянемо фонологічну класифікацію. За типом мінімальних одиниць звукової будови, мови поділяють на силабофонемні та фонемні. У силабофонемних мовах мінімальною одиницею, здатною мати план вираження морфеми, є склад, а не окрема фонема. В основному, сюди належать ізолюючі мови (китайська, в'єтнамська).

У мовах фонемного типу фонема і морфема зазвичай не збігаються (такими є більшість мов світу). Їх також поділяють на підгрупи – вокалічні мови, в яких понад 30% фонемного складу становлять голосні (англійська, французька, німецька), та консонантні мови, в яких 70% і більше припадає на приголосні (українська, польська, арабська, перська та ін.).

Окрім того, якщо порівняти тип наголосу, мови поділяють на тонічні й атонічні. Тонічні мови використовують тонічний (мелодичний) наголос – сербська, хорватська, шведська та ін. Атонічні мови використовують динамічний (силовий) наголос – українська, англійська, німецька та ін.

Синтаксична типологія базується на тому яким чином оформлюються основні синтаксичні зв'язки – відношення між дією, суб'єктом та об'єктом.

У мовах активної будови є активна та неактивна конструкції речень через протиставлення дієслів дії і стану. До цього типу відносяться мови тубільного населення Північної і Південної Африки.

У мовах класної будови основні частини мови поділяють на численні семантичні класи, дієслова на дієслова ситуації і дієслова якості, що впливає на використання певних конструкцій речення. До цього типу відносять мови Центральної Африки.

Мови номінативної будови у відмінковій парадигмі мають називний і знахідний відмінки суб'єкта і об'єкта дії, протиставляються перехідні і неперехідні дієслова, наявна номінативна конструкція речення (де підмет виражається у називному відмінку). Саме до цього типу відноситься більшість мов світу.

У мовах ергативної будови протиставляються перехідні і неперехідні дієслова – в залежності від їх використання вживаються ергативний чи абсолютний відмінки для суб'єкта і об'єкта висловлювання. До таких відносяться кавказькі мови, баскська, шумерська.

Синтаксична класифікація може також ґрунтуватися на протиставленні вільного або фіксованого порядку слів у реченні.

І остання типологія, яку ми сьогодні розглянемо – лексико-семантична, яка виникла у другій половині 20 ст. і все ще знаходиться на етапі формування.

Порівняно з граматичною та фонетичною системами, лексична система є менш структурована й організована, тому спільних методологій лексикологічних типологічних досліджень немає. Водночас, сформувались певні типологічні критерії в лексикології, як то: обсяг словникового складу мов, ступінь стилістичної диференціації лексики, джерела нових позначень та ін.

Матеріал для лексичної типології надають праці з контрастивної лексикології, присвячені співставленню співвідносних лексико-семантичних угруповань (як то семантичних полів, тематичних груп, синонімічних і антонімічних рядів тощо). Наприклад, американський антрополог Брент Берлін спільно з лінгвістом Полом Кеєм встановили, що категоризація кольорів в усіх мовах світу є універсальною і вивели певні закономірності щодо наявності позначень базових кольорів:

1. В усіх мовах є терміни для понять 'білий' і 'чорний'.
2. Якщо в мові три базових позначень кольорів, то третім обов'язково буде термін для поняття 'червоний'.
3. Якщо в мові чотири базових позначень кольорів, то четвертим обов'язково буде слово для позначення 'жовтий', або 'зелений'.
4. Якщо в мові п'ять базових позначень кольорів, то він обов'язково містить слова для понять 'жовтий' і 'зелений'.
5. Якщо в мові шість базових позначень кольорів, то в ньому є слово, що позначає поняття 'синій'.
6. Якщо в мові сім базових позначень кольорів, він містить термін для поняття 'коричневий'.
7. Якщо в мові вісім або більше базових позначень кольорів, то вона міститиме слова для позначення понять 'фіолетовий', 'рожевий', 'помаранчевий', 'сірий'.

Наприкінці 20 – початку 21 ст. розпочався пошук нових підходів до лексичної типології у нерозривному зв'язку з семантикою. Питаннями лексико-семантичної типології присвячена, наприклад, робота австралійського лінгвіста Анни Вежбицької, яка вважає, що кожне мовне значення в будь-якій мові можна описати засобами цієї ж мови. Тобто, усі природні мови мають лексичне ядро зі слів з найпростішими значеннями, за допомогою яких можна перефразувати і витлумачити будь-яке мовне значення. До таких семантичних примітивів дослідниця відносить «субстантиви» я, ти, хтось, щось; «ментальні предикати» думати, хотіти, «детермінатори» це, той, інший, «оцінки» хороший, поганий тощо. Дослідниця намагається довести універсальність цих елементів, встановити типологічні відповідності у відношеннях між словами і мовними значеннями.

Анна не єдина дослідниця, яка працює у даному напрямку, тому думаю в найближчі роки ми дізнаємося більше про лексико-семантичну типологію мов, а можливо через декілька років, ваші послідовники вже вивчатимуть виокремлені типи мов в рамках цієї класифікації.

2. Специфіка розвитку різних рівнів мовної структури.

Розуміння до якого типу відноситься мова, допомагає нам краще розуміти її особливості та закономірності як дійсного функціонування, так і особливості розвитку. Ви пам'ятаєте, що мова змінюється – часом так повільно, що майже непомітно, часом достатньо швидко аби помітило нове покоління.

Які ж чинники впливають на ці зміни та як розвиваються різні рівні мовної структури?

За характером, чинники поділяють на позамовні (зовнішні) та мовні (внутрішні).

Позамовні чинники безпосередньо пов'язані з розвитком суспільства, його культурою, наукою, технікою тощо. Позамовні чинники впливають на появу нових слів, вимову звуків, виникнення нових граматичних форм тощо. Наприклад, системи складнопідрядних речень в українській мові до 12 ст. не було. Її розвиткові сприяло використання загальнонародної мови в державних канцеляріях, судах, дипломатичних відносинах, торгівлі, літературі. Писемна форма мови тоді виробила своєрідні розгорнуті конструкції із залежними реченнями. Інший приклад – унаслідок процесів урбанізації, поруч з існуючими фразеологізмами, які відображали сільське життя, почали з'являтися нові, «міські»: брати на буксир, переводити на рейки тощо.

Однак, позамовні чинники само по собі не створюють нових слів, не запроваджують нових фонетичних одиниць і не додають елементів системи. Усі ці матеріалізовані зміни відбуваються в мові на базі внутрішньомовних одиниць, її власного матеріалу та правил.

Мовні чинники теж поділяють на внутрішні і зовнішні. Основним зовнішньомовним чинником є контактування мов, яке стимулює запозичення лексики, засвоєння іншомовної артикуляції, зміни в словотворенні та граматичній будові.

До внутрішньомовних чинників належить саморозвиток мови, її внутрішні запити, інерція її поступового розвитку. Під їх дією, наприклад, з'явилося чергування [e] з [o] після шиплячих та [j], а також чергування [o], [e] з [i] [7].

Звісно, усі чинники мовного розвитку є взаємопов'язаними, тому зміни у мові нерідко є наслідком їх взаємодії. Наприклад, позамовні чинники, а саме розвиток космонавтики, призвели до появи слова «примісячитися», однак при його

утворенні діяли внутрішньомовні чинники, як то наявність морфем при-, місяць, -ти, -ся, наявність моделі (приземлитися, пришвартуватися) та зовнішньомовний чинник – калькування російського «прилуниться».

При цьому, різні рівні (яруси) мови змінюються з неоднаковою швидкістю. Найчутливішою до всіх змін, які стаються в суспільстві, є лексико-семантична система. Можемо з впевненістю сказати, що словниковий склад мови змінюється щодня. Одні слова з'являються в мові, інші зникають.

Щоправда, темпи змін у різних групах лексики не однакові. Основний словниковий фонд мови, особливо його ядро, змінюється повільно. За даними американського мовознавця М. Сводеша, за 1000 років змінюється 20 відсотків слів ядра основного словникового фонду.

Повільніше від словникового складу змінюється фонетична система. Коли ми з вами говорили про територіальні діалекти, то відмічали, що саме на фонетичні особливості мови звертають увагу у першу чергу для розрізнення говірок, діалектів, наріч, адже вимова змінюється дуже повільно і має характерні відмінності на різних територіях.

Найбільш стійкою є граматики, особливо морфологія. Однак і тут відбуваються зміни. Наприклад, колись у нашій мові було значно більше часових форм дієслова. Тільки минулий час мав чотири форми — аорист, імперфект, перфект і плюсквамперфект, які з часом замінилися однією часовою формою. Не було і дієприслівників. Вони з'явилися у XIV—XV ст.

Таким чином, у мові можуть змінюватись її елементи в системі, але структура мови не піддається швидким трансформаціям, що забезпечує її зрозумілість і життєздатність.

3. Мова як система систем.

Виділяють основні системи мови, які є для неї визначальними: фонетична, семантична, синтаксична.

Одиниці опису фонетичної системи: фонема, склад, інтонація.

Синтаксична система – на рівні речення.

Семантична система поділяється на підсистеми: морфологічну, одиницями якої є морфеми; і лексико-семантичну, одиницями якої є лексеми (слово у сукупності своїх форм і значень).

Далі виділяють проміжні системи, одиниці яких мають подвійну природу (тобто, мовна одиниця одного рівня функціонує в іншому рівні), це: морфонологічна та фразеологічна. Морфонологія вивчає семантичну маркованість чергувань звуків у межах однієї морфеми. У цьому випадку фонема виконує морфологічну

функцію. Одиниці ж фразеологічної системи, з одного боку, належать до лексики, а з іншого як сполуки слів з конкретною синтаксичною будовою, є явищами синтаксичної системи мови.

Окрім того, існують супровідні системи. До них належать: кінематична система, одиницями якої є жести, міміка, позиціювання тіла тощо, і які виконують роль допоміжних або навіть замінюючих засобів усного спілкування; графічна система, одиниці якої слугують засобом відтворення і збереження тексту.

4. Рівні та одиниці мови.

При такій системі систем, відношення між одиницями мови є як однорівневі, так і ієрархічні.

Мовні одиниці належать до двох принципово відмінних класів:

1) ті, що є носіями мовних значень – морфеми, слова, словосполучення, речення. Наприклад, морфеми «-ник», «-ар», «-тель» та ін. слугують в українській мові для утворення значення «особа за її фахом».

2) ті, що не мають самі по собі певного значення – фонеми, склади, які не є власне знаками мови.

З огляду на це, в середині 20 ст., французький мовознавець Андре Мартіне (1908 – 1999) запропонував «подвійне членування мови» - поділ мовленнєвого потоку на два рівні: одиниці звукової будови, які не співвідносяться зі значенням; і семантичні одиниці. Наприклад, лексему «око» можна розчленувати як мовну одиницю наступним чином:

а) на одиниці звучання – фонемі (3 фонемовживання) 1[О']2[К]3[О]; одиниці вимовляння – 2 склади [о / ко]

б) на мінімальні семантичні одиниці – морфемі: ок – о (корінь і суфікс), лексико-семантичні одиниці – слова: око (орган зору), елементарні комунікативні одиниці – речення: Око є орган зору...

Членування мови забезпечує дію однієї з найважливіших засад її будови – принцип економії виражальних зусиль і засобів: що нижчі за своїм структурним рівнем і складністю будови певні одиниці, то менша їх кількість і вища функціональність. Іншими словами, чим простіша одиниця – тим менше її «товарок» і тим частіша вона вживається. Так, рахунок фонем у мовах світу іде на десятки, службових морфем (афіксів) – на сотні, а слів – на тисячі і більше. Кількість же можливих висловлювань у мові безмежно велика.

Лекція №7. Фонетична, морфологічна, лексична системи мови

1. Фонетична система мови.

Мова має звукову природу, що дозволяє нам усно спілкуватися на передавати інформацію при звуковій комунікації.

Коли ми говоримо про звуки і їх характеристики – ми говоримо про роботу мовного апарату.

Наприклад язик, своїм положенням по відношенню до піднебіння, визначає якість голосних і значною мірою якість приголосних звуків. Активно до цього долучаються також зуби, ясна – зокрема альвеоли – горбики з внутрішнього боку ясен, до яких при вимовлянні певних приголосних доторкається передня третина язика. Звісно, губи впливають на тип приголосного, який вимовляється.

Давайте розглянемо класифікацію голосних звуків. В залежності від положення язика в горизонтальній площині, - виділяють голосні переднього, середнього і заднього рядку. Можете з вимкненими мікрофонами самостійно вимовити звуки /i/ /a/ і відслідкувати як рухається язик. В залежності його підняття у вертикальній площині, маємо поділ на голосні високого, середнього і низького підняття. Плюс, в залежності від участі чи неучасті губ у вимові голосних, вони можуть бути огублені (лабіалізовані) – як наприклад /u/ ; або неогубленими як /e/ . І звісно не забуваємо про носову порожнину – якщо носовий резонатор приймає участь в утворенні звуку, у нас виходять носові/назальні голосні, якщо не приймає – неназальзовані голосні.

Таким чином, щоб правильно вимовити англійський звук /æ/ , відсутній в нашій мові, необхідно опустити язик вниз, але не відводити назад, і не звужуючи губи.

Назальність звуку краще чутна при вимові приголосних, якщо ви наприклад спробуєте вимовити англійський звук /ŋ/ як в словах thing, bring, king. І, розглядаючи класифікацію приголосних звуків, теж бачимо важливість положення язика, губ, а також робота гортані, спосіб проходження повітря, співвідношення тону і шуму. Наприклад, якщо хочете перевірити чи правильно ви вимовляєте англійські приголосні p, k, t – піднесіть до губ листочок – він має рухатись від повітря, яке проривається коли ви вимовляєте ці звуки.

Фонетика – розділ мовознавства, який досліджує звукову будову мови: звукові одиниці, закономірності їх поєднання, фонетичні процеси, природу і структуру складу, наголос і інтонацію.

Фонетичну систему кожної мови утворюють одиниці двох типів: сегментні і несегментні, які розділяються відповідно до можливості їх розрізнення у звуковому потоці.

Сегментні одиниці можна вичленувати у мовному потоці як окремі одиниці і проаналізувати поза їх зв'язком з іншими подібними одиницями. До таких одиниць відносять фонем, склади, «фонетичні слова».

Несегментні одиниці не можуть матеріально реалізуватись поза межами сегментних одиниць. Їх неможливо вичленувати, однак можна описати і класифікувати відповідно до їх акустичних характеристик і форм вияву у складі, слові, словосполученні реченні. До таких одиниць належать наголос та мелодика.

Окрім того, в залежності від одиниць аналізу, виділяють кілька підсистем, а саме:

1) фонічна підсистема – її утворюють сукупність фонем окремої мови, а також типові склади. Для деяких мов склад є взагалі базовою одиницею фонетичної системи – вже згадана нами неодноразово китайська мова, яка не має фонем менших за склад. Для української ж мови, характерна наявність фонем, які не утворюють склад і можуть бути просто приголосним.

Фонема – це мінімальна одиниця звукової будови мови, яка слугує для побудови семантичних одиниць (морфем, слів), і має здатність розрізняти їх значення.

У мові фонем слугують для, по-перше, будівництва морфем та слів. Наприклад англійське *bake* побудоване з трьох фонем $k|e|k$, де власне були використані дві фонем – k та e .

По-друге, фонем допомагають розрізняти значення слів, їх словоформи: *bake* – *fake*-*hake*.

І по-третє, перцептивна функція фонем полягає в тому, що завдяки психофізіологічним механізмам сприйняття звукового потоку, людина вичленує з цього потоку звуки, узагальнює їх як вияв певних фонем і розрізняє слова. Тому часто нам легше зрозуміти що людина каже якщо ми дивимось на неї та відслідковуємо роботу губ, маючи розуміння які звуки і як формуються.

Відповідно до останньої функції, розрізняють фонем-слова – тобто слова, які у плані вираження складаються з однієї фонем – сполучники $o|y|i|z|v$, неозначений артикль в англійській мові a , вигук o тощо.

Фонем-морфем – у кожній мові є морфем, які складаються з одного звука і у свідомості мовців асоціюється з певною фонемою. Наприклад: *нес-у* – *несе* (фонем y та e є єдиними матеріальними виразниками двох різних флексій – y та $-e$. В англійській мові *steps* – *stepped* – фонем s та t є єдиноможливими тут звуковими вираженнями морфем $-s$, $-ed$.

І останнє фонем як розрізнявач лексичних значень слів. Через схильність мови до економії зусиль, багато слів різняться лише однією фонемою кореня. Тому,

порівнюючи такі слова, можна стверджувати, що пара звуків, якими вони різняться, є фонемами.

Мовленнєвим відповідником фонем, тобто її звукова реалізація у певній позиції є алофон. Наприклад, у словах Різдво і різьба – два алофони фонем з (дзвінке і пом'якшене).

2) просодична підсистема охоплює несегментні одиниці – наголос, мелодику, висоту тону, гучність, тембр, тривалість тощо. Іншими словами, це підсистема фонетичних засобів, які виконують конструктивно-смыслорозділовальну роль.

3) силабічна підсистема – охоплює сукупність типових складів і їх комбінацій.

Останнім часом вважають, що склад реалізується не як послідовність звуків, із яких він складається, а як цільний артикуляційний комплекс. З погляду мовленнєвої аеродинаміки склад є мінімальним звуковим відрізком, на який припадає наростання і спад величини повітряного струменя. Оскільки вершиною складу є найзвучніші звуки, то вони є складотворчими. До них належать переважно голосні. У деяких мовах складотворчими є сонорні [р], [л]: як у назві чеського міста Брно.

Живе мовлення допускає мінливість фонетичних одиниць через сукупність артикуляційних чинників. Серед них найважливіший – коартикуляція – як виходить з назви, це результат вимовляння сусідніх звуків, накладання наступного звука на артикуляцію попереднього і навпаки. Завдяки цьому наше мовлення сприймається на слух як плавне, часто з майже непомітними переходами від одного звука до іншого.

У живому мовленні проявляється також фонетичний стиль – типова індивідуальна манера вимовляння звуків. При цьому, вирізняють повний стиль – зумовлений формальною ситуацією мовлення як лекція чи виступ, для якого характерні повільніший темп, чітка і більш правильна артикуляція. Розмовний стиль, відповідно, має швидший темп, нечітке вимовляння, коартикуляцію, більший вияв індивідуальних особливостей мовлення.

Важливим компонентом правильності мовлення є фонетична норма – дотримання усталених способів вимовляння всіх сегментних одиниць мови (фонем, складів, фонетичних слів, фонетичних синтагм, речень) у єдності з їх несегментними характеристиками (наголосом, інтонацією, темпом, стилем тощо).

Дотримання всіх параметрів норми забезпечується якщо мовець володіє нормами орфоєпії (дослівно, правильності мовлення).

Таким чином, розуміння будови фонетичної системи та її функціонування допомагає нам власне правильно вимовляти звуки, а також полегшує

сприймання звуків як рідної, так і іноземної мов, робить наше мовлення більш якісним та зрозумілим.

2. Морфологічна система мови.

Морфологія – це розділ граматики, що вивчає граматичні властивості слова, зміну форм слів і пов'язаних з ними граматичних значень.

Ключові поняття, які необхідно розрізняти в даному ключі, це: граматичне значення слова, граматична форма, граматична категорія і граматичний розряд.

Граматичне значення слова – це абстрагований зміст граматичної одиниці, узагальнене мовне значення, яке властиве низці слів, словоформ, синтаксичних конструкцій і має в мові стандартне вираження.

Тобто, граматичне значення є спільним для багатьох різних за лексичним значенням слів, хоча певні граматичні значення закріплені за конкретною частиною мови і залежить від її лексичного значення.

Наприклад, в українській мові клас слів, що означає предмет (іменник) наділений граматичним значенням роду, числа, відмінка.

Граматичне значення слугує для позначення і вираження зовнішніх зв'язків предмета чи явища і найзагальніших властивостей буття. У нас є граматичні значення однини і множини, вищого і найвищого ступенів порівняння, родів, відмінків, особи, виду, часу, способу, стану.

Граматична форма – засіб матеріального вираження граматичних значень слова.

У реченні змінні слова функціонують лише у вигляді певних словоформ. Так, граматичною формою слова зелену є форма знахідного відмінка однини якісного прикметника жіночого роду; граматичною формою слова зробили є форма минулого часу множини дієслова доконаного виду тощо. Таким чином, словоформа є виявом слова в граматичній формі.

Залежно від структури, розрізняють синтетичні й аналітичні форми слова. В синтетичних формах граматичне значення виражене в межах слова, а в аналітичній граматичне значення виражається за допомогою службового слова.

Давайте розглянемо на прикладах і поговоримо про знайомі вам граматичні форми в англійській мові: граматична форма вищого ступеню порівняння \ найвищого ступеню порівняння прикметників \ граматична форма дієслова в інфінітиві \ граматична форма іменника множини \ граматична форма дієслова у теперішньому тривалому часі.

Граматична категорія - єдність співвідносних граматичних значень, виражених певною системою граматичних форм.

Наприклад, у словах батько, веселка, море значення чоловічого, жіночого і середнього роду, виражені закінченнями -о, -а, -е, об'єднують в категорію роду; у словах бригада, бригади, бригаді, бригаду значення відмінків, виражені відповідними формальними показниками (-а, -и, -і, -у) – в категорію відмінка.

Таким чином, граматична категорія ґрунтується на двох і більше граматичних значеннях. У мовах світу найпоширенішими є граматичні категорії (ваші пропозиції) – числа, роду, відмінка, часу, способу особи тощо.

І, від граматичних категорій, слід відрізнити лексико-граматичні розряди, які передають лексичне значення за допомогою граматичних форм: категорії істот/неістот, власних/загальних назв, конкретності/абстрактності тощо.

3. Лексична система мови.

Лексична система мови є підсистемою семантичної системи мови, одиницями якої є слова або лексеми.

Якщо ж ми спробуємо навести визначення що таке слово, то стикнемося з ситуацією коли існує більше 300 позначень слова, жодне з яких не є вичерпним. Тому українські лексикологи вирішили створити розуміння поняття слова, відмежувавши його від суміжних одиниць за певними ознаками.

Наприклад, морфема і слово різняться тому що:

1) морфема це значуща величина яка здебільшого існує в межах слова, а слово є вільним знаком, який має автономне значення.

2) слово завжди постає певною лексико-граматичною єдністю, а морфема асоціюється з лексичним (як коренева морфема) або з граматичним значенням (як словозмінна морфема).

3) слово є завжди індивідуальним елементом мови, який створюється мовцем в процесі мовлення, на відміну від кореня, основи, словотвірних та словозмінних афіксів.

4) за походженням більшість морфем є словами, і не навпаки.

5) На відміну від морфеми, слово має позиційну та синтаксичну самостійність. Позиційна самостійність – відносно вільно пересувати в реченні, синтаксична – здатність слова функціонувати як окремий член речення або однослівне речення.

Від словосполучення і речення слово відрізняється своєю цільною формою, наявністю єдиного словесного наголосу.

Позиційно і синтаксично незалежне повнозначне слово називається лексемою.

Вона перебуває на перехресті двох координатних осей – з однієї сторони слово існує як цілісний полісемантичний знак у словнику, з іншого – як розчленований

актуальний знак у мовленнєвому потоці. Поняття лексеми прагне об'єднати у собі ці два плани існування слова. Іншими словами, лексема – це слово як самостійна одиниця у сукупності своїх значень і форм.

Так, у реченні Людина людині друг є три слова і дві лексеми, бо слова людина і людині є формами (варіантами) однієї лексеми.

При цьому, слово має декілька значень.

Лексичне значення слова – зміст слова, закріплений соціальною практикою мовного соціуму в колективній свідомості певного етносу, що репрезентує в узагальненому вигляді уявлення про предмети, явища, процеси. На відміну від граматичного значення, лексичне значення слова характеризується яскравою індивідуальністю, «прив'язане» до окремого слова.

Ядром лексичного значення є концептуальне значення (мисленнєве відображення певного явища дійсності, поняття). Так, наприклад, слово обличчя має концептуальне значення "передня частина голови людини". Крім концептуального значення (його ще називають денотативним), слово може мати конотативне значення (від лат. *com* "разом із" і *notatio* "позначення"), тобто емоційні, експресивні, стилістичні "додатки" до основного значення. Наприклад, слова морда, пика, фізіономія мають таке ж концептуальне значення, як і обличчя, але на нього нашаровуються експресивно-стилістичні відтінки (конотації). Пор. ще: кінь і шкапа, черевики і шкарбани тощо.

Концептуальне й конотативне значення є загальноприйнятими, тобто належать мові й зафіксовані в словниках. Від таких значень потрібно відрізнити контекстуальні значення, тобто значення, які виникають у певних контекстах. Так, словами котик і лапочка пестливо називають дітей чи близьких, однак таке значення в цих словах не фіксується словниками.

При цьому, слід розрізнити лексичне значення слова від смислу. Смісл – це змістовий складник слова або висловлення тексту, який актуалізується в певному контексті або комунікативній ситуації.

Попри різноманітність визначень слова і підходів до його осмислення, незаперечним залишається те, що слово є двобічною значущою одиницею мови, яка може варіюватися як у плані вираження (формальний аспект), так і плані значення (семантичний аспект).

Розрізняють такі типи формального варіювання як:

- фонематичне – варіанти слова зумовлені різним фонемним складом (але збережена семантична ідентичність лексеми) вчений-учений, аутентичний-автентичний.

- фонетичне – коли виникають варіанти слова внаслідок зміни алофонного складу слова: розтанути-ро[с]танути, 'усмішка-усм'ішка.
- морфологічне варіювання через належність слова до різних морфологічних парадигм: генезис-генеза, компонент-компонента, неборак-неборака.

І в результаті варіювання у плані значення, тобто семантичного варіювання, виникають лексико-семантичні варіанти багатозначного слова, які називають семемами. Лексико-семантичні варіанти багатозначного слова мають семантичну спільність (спільні елементарні смисли - семи). Наприклад: слова добрий — недобрий розрізняються семою заперечення.

Лексико-семантична система базується на відношеннях. Наприклад, відповідно до парадигматичних стосунків слів (відношення між словами на основі спільності або протилежності їх значень). Тут можна виділити: 1) відношення смислової подібності (синонімія); 2) відношення смислового протиставлення (антонімія); 3) відношення смислового включення (гіпонімія); 4) відношення супідрядності (наприклад: ялина, сосна, кедр, береза, дуб, вільха, осика, клен, явір перебувають між собою в сурядних відношеннях і в підрядному відношенні щодо гіпероніма дерево) і партитивності, тобто цілого та його частини (сосна — шишка, людина — рука, кінь — грива, лисиця — хвіст).

Найбільшими парадигматичними об'єднаннями є лексико-семантичні поля.

Лексико-семантичне поле - сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ.

Наприклад, поле переміщення (руху), поле розумової діяльності (мислення), темпоральне (часове) поле, метеорологічне (погодне), поле сприймання, поле температури тощо.

Кожне поле має у своєму складі спільну (інтегральну) ознаку, яка об'єднує всі одиниці поля. Така ознака називається архісемою і виражається лексемою з узагальненим значенням. Щодо названих вище полів такими ознаками є 'рух', 'мислення', 'час', 'погода', 'сприймання', 'температура'.

Лексико-семантичні поля не є ізольованими об'єднаннями. Вони пов'язані між собою. Одним із засобів міжпольових зв'язків є багатозначні слова, які окремими своїми значеннями належать до різних полів.

Окрім парадигматичних, в лексичній системі існують синтагматичні відношення. Кожне слово поєднується не з будь-яким іншим словом, а тільки з певними словами. Так, наприклад, слова гайнувати і розтринькувати

поєднуються тільки з одним словом — відповідно час і гроші, слово безпробудний — із двома лексемами — сон і п'яниця.

Лексична синтагматика є специфічною для кожної мови. Наприклад: укр. чорний хліб — англ. brown "коричневий" bread.

Лексико-семантична система кожної мови є унікальною, неповторною саме через стійкість опозицій між словами, стійкість полів, сполучуваності слів, іншими словами через стійкість парадигматики і синтагматики. Вона відображає національний менталітет, глибокі традиції культури і сама стає фактом духовної культури народу. Вибираючи слова в процесі комунікації, ми свідомо чи мимовільно враховуємо їх парадигматичні й синтагматичні зв'язки, які є в нашій мовній свідомості.

Лекція №8. Основні поняття і терміни перекладознавства

1. Основні перекладацькі поняття за темою.

Слово «переклад» багатозначне і має два основні термінологічні значення, які нас цікавлять. Перше з них визначає розумову діяльність, процес передачі змісту, вираженого однією мовою, засобами іншої мови. Друге називає результат цього процесу – текст усний або письмовий.

Переклад – це а) вид людської діяльності, спрямований на відтворення одиниць мови оригіналу в мові перекладу з метою забезпечення комунікації та інформаційного обміну; б) результат перекладацької творчості, текст перекладу в його усній або письмовій формі.

Процес перекладу включає вирішення двох основних завдань:

- правильно розуміти зміст висловлювання (тексту) мовою оригіналу;
- повністю і точно передати цей зміст засобами мови перекладу.

Цілісним перекладом можна вважати лише той, який передає мовну інформацію рівноцінними засобами.

На відміну від переказу, переклад повинен передати не лише те, що виражене оригіналом, але і так, як виражено в ньому. Тобто, в ідеалі, переклад має повністю відображати оригінал в структурі побудови тексту, підборі мовних одиниць, їх концептуальному та конотативному значення, стилістичній забарвленості тощо.

Водночас, виділяють певні варіації перекладу.

По-перше, розрізняють точний переклад. Під точним перекладом розуміють повне відтворення змісту оригіналу із строгим дотриманням норм мови

перекладу. При точному відтворенні змісту оригіналу формальні елементи мови перекладу можуть не відповідати елементам мови оригіналу. За допомогою точного перекладу відтворюються переважно тексти наукового, юридичного і ділового мовлення.

По-друге, виділяють адекватний переклад – це повноцінний правильний переклад оригінального тексту, за якого його зміст, форма, стилістичні особливості і авторська спрямованість / підтекст відтворюються без спотворення і суттєвих змін. Він передбачає вичерпну передачу змісту оригіналу і повноцінну функціонально-стилістичну відповідність йому. І насправді, це єдиний вид перекладу, який відтворює єдність змісту і форми засобами іншої мови.

При цьому, задля правильної передачі змісту висловлювання, при адекватному перекладі часто використовуються інші форми, які відповідають мові оригіналу. Наприклад, “Help yourself” в жодному разі не перекладається як «допоможи собі», натомість це «візьміть, будь ласка», або «пригощайтесь». Лише така форма українського висловлювання відповідає змісту висловлення, що є важливішим для адекватного перекладу за форму.

Окрім цього, існує дослівний переклад – це переклад, який відтворює структуру іншомовного речення без зміни конструкції і без істотної зміни порядку слів. Саме такий переклад зазвичай ви робите при вивченні англійської мови коли викладачу важливо побачити що ви розумієте кожне слово.

І оскільки, такий переклад і по смислу, і по стилю зазвичай відповідає оригіналу, його вважають також адекватним.

У тих випадках, коли синтаксична структура перекладеного речення може бути і у перекладі виражена аналогічними засобами, дослівний переклад може розглядатись як остаточний варіант без подальшої літературної обробки, але такі збіги трапляються нечасто. Частіше при дослівному перекладі виникає те чи інше порушення синтаксичних норм. У таких випадках виникає розрив між змістом і формою: думка автора зрозуміла, але форма її виражена не властива цільовій мові.

Найчастіше дослівний переклад застосовують у перекладі науково-технічних чи спеціальних (військових, дипломатичних) текстів.

Буквальний переклад – це переклад, здійснений на нижчому рівні, ніж достатньо для передачі плану змісту при дотриманні норм мови перекладу.

За правилами адекватного перекладу, необхідно орієнтуватись на рівень, необхідний для передачі значення. Наприклад, власні імена і географічні назви допускають переклад на рівні фонем і морфем: Liverpool – Ліверпуль, Churchill – Черчіль. – це приклади пофонемного перекладу; поморфемний переклад: one-side-ness – одно-сторон-ність. Однак пофонемний та поморфемний переклад не

можна застосовувати коли необхідний переклад на рівні слова. Наприклад, не зважаючи на фонемну схожість, англійське *milksoap* не означає «молокосос», а є еквівалентом українського «розмазня, легкодуха людина». Тобто, буквальний переклад таких і подібних слів призвів би до перекручування змісту.

Буквалізм є головною перешкодою, свого роду хворобою перекладачів-початківців. Слід розрізняти буквалізм етимологічний і семантичний. Етимологічний полягає у використанні при перекладі зовнішньо схожого слова, яке не відповідає за своїм значенням слову оригіналу.

e. g. *manufacturer* мануфактурист = промисловець

public house публіч. будинок = пивна, бар

landlord лендлорд = господар будинку чи квартири

lunatic лунатик = дурник

Під семантичним буквалізмом мається на увазі використання при перекладі найбільш відомого, загального значення слова, замість конкретного значення.

e. g. *house* житло = приміщення, дім

to call names називати імена = сварити

І також ви можливо чули про вільний переклад – це переклад, який не вимагає адекватної передачі стилю оригіналу. Наприклад, переклад старовинних текстів з інформаційною метою, або прозаїчний переклад віршованих творів. У такому перекладі дозволяється скорочувати оригінал, опускати другорядні деталі.

Окрім власне перекладу та його типів, до ключових термінів відносимо наступні:

Мова перекладу – мова, якою здійснюється переклад.

Одиниця перекладу – найменша мовна одиниця мови оригіналу, яка має еквівалент у мові перекладу.

Еквівалентність / відповідність – відношення повної або часткової відповідності певної мовної одиниці МО до одиниці МП.

Контекст – фрагмент мовлення або тексту, у якому вжито певну мовну одиницю. Саме контекст є основним засобом уточнення значення мовної одиниці.

Екстралінгвістична ситуація – фрагмент реального світу, який оточує мовця, і є також одним із засобів уточнення значення повідомлення. Наприклад, якщо президент виступає під час виборчої кампанії перед виборцями і каже «наша команда», то зрозуміло що мова йде не про спортивну команду, а радше про політичну.

Фонові знання / фонова інформація – додаткові екстралінгвістичні, культурні, наукові, соціальні, етнічні та інші знання, що здатні покращити переклад, допомогти перекладачеві більш точно і правильно відтворити оригінальний твір.

Нівелятори:

- граматичні (маркери означеності, аналітичні складники граматичних часів, частка «to» біля інфінітива);
- лексичні (складні дієслова, ідіоматичні звороти з власними іменами).

Компенсатори:

- лексичні (слова, що мають ізосилабічні еквіваленти або ж еквіваленти з меншою кількістю складів);
- граматичні (частотність вживання прийменників та займенників)
- лексико-граматичні (неозначено-особове “when a man” замінюється ліричним «ти»).

2. Історичні аспекти перекладознавства.

Перший перекладач, якого знаєм за іменем, був єгиптянином. Його звали Анхурмес і він був верховним жрецем у Тунісі у 14 ст. до н.е. Хоча вчені все ще сперечаються щодо його існування. Однак найвідомішою згадкою в історії є легендарний єгипетський барельєф 3го тисячоліття до н. е., на якому зображено людину, яка виконує переклад. Зважаючи на все, професія перекладача не користувалася належною повагою в ті часи, оскільки фігура перекладача зображена в меншому розмірі в порівнянні з іншими персонажами. Існує думка, що в Стародавньому Єгипті перекладач був ближчим до обслуговуючого персоналу і діячів цієї професії не шанували, адже вони знали мову "поганих варварів". Водночас у єгипетських манускриптах згадується ватажок усіх перекладачів, що вказує на існування перших професійних організацій з перекладів та поділ спеціалістів на рівні.

Активним поштовхом у розвитку професії перекладача послужило існування легендарної писемної цивілізації Шумерів, що мешкали в 5-3 ст. до н. е. на території Південного Межиріччя (Месопотамії). Застосування не тільки шумерської, а й аркадської мов у тих краях спричинило необхідність перекладів. Саме в цей період стали активно з'являтися словники, письмові та граматичні посібники, глосарії та навчальні посібники. У школах Вавилону, найдавнішого мегаполісу, що існував на землях Месопотамії, навчали не лише переписувачів, а й активно тренували перекладачів. Проте найреальніші документальні згадки про діяльність перекладачів відносяться до першого століття до нашої ери, коли перекладачі вже мали конкретну ієрархію.

Повертаючись до ролі перекладача в суспільстві, в Карфагені ця професія була високоповажною. Саме тут було створено першу офіційну спілку перекладачів. Вони були привілейованим станом, звільнялися з повинностей і мали особливий статус. Крім цього, була і зовнішня відмінність: чисто поголена голова з папугою татуванням. Якщо птах був із розкритими крилами, це означало, що людина володіє двома і більше іноземними мовами, а якщо зі складеними – однією.

У культурі Стародавнього Риму переклади займали одну з ключових ніш діяльності держави. Римлянам навіть дорікали у повній відсутності фантазії та творчої уяви, адже вони з особливою серйозністю підходили до виконання перекладів. Однак саме перше століття до нашої ери вважається "золотим століттям" перекладацької практики римської літератури. У 240 р. до н.е. грецький раб Лівій Андронік створив латинську версію Одиссеї і тим самим відкрив римлянам ворота до грецької літератури. Римляни активно перекладають з грецької наявні літературні твори, паралельно створюючи перші перекладацькі концепції. Римські послы і оратори – Цицерон, Горацій, Вергілій – були блискучими перекладачами.

Серед них, найвидатнішим перекладачем класичного періоду був Цицерон, який запропонував концепцію «емуляції», конкуруючого відтворення. Він вимагав не дослівного перекладу, а передачі головної суті оригіналу аби уникнути «рабського наслідування». Його учень, Квінтіліон відійшов від настанов вчителя, запропонувавши концепцію «суперництва», змагання з автором, поклавши початок вільного перекладу.

У Середньовіччі відбувається одне велике зрушення – широке поширення християнства, і з ним Святого письма. Хто має які думки щодо того як це змінило практику перекладу? Маємо сказати, що і в Київській Русі переклад активно розвивається з часу християнізації і буде відбуватися в рамках європейської традиції.

Святе письмо базувалося на шані Слова як окремої частки, яка єднає людину з Богом. Слово існує як образ предмета, нерозривно пов'язане з його значенням. Тому на практиці переклад означав підбір такого ж іконічного знаку, але вже в мові перекладу. Звідси бере початок дослівний переклад в Європі.

При цьому, незрозумілість тексту, яка іноді виникала внаслідок такого перекладу, вважалася навіть позитивним явищем, оскільки підсилювала містичність релігійного почуття. Водночас, дослівний переклад призводив до запозичення латинських та грецьких граматичних структур, які в подальшому засвоювались в мові перекладу.

Починаючи з 12-13 ст., збільшується частка світських перекладів. Завдяки перекладу поширюється рицарський роман з Франції в Англії, Іспанії, Італії, Німеччині, Норвегії.

У той же час, з наростанням дипломатичних відносин між державами, формуються засади усного перекладу і такі перекладачі отримують офіційні посади, що стало великим соціальним зрушенням, оскільки спершу такий усних переклад в середньовіччі вважався диявольським заняттям і носії чужої мови були неповноцінними членами суспільства.

Перекладацькі центри утворюються в Болоньї, Парижі, Оксфорді, Валенсії тощо. Пієтет перед релігійними текстами переростає в інтерес до їх змісту, з'являються перші теоретичні узагальнення як то неможливість передати все в перекладі, бо мови різні і своєрідні.

Церква достатньо довго продовжує вимагати дослівного перекладу. Але у 16 ст. німецький священник, доктор теології Мартін Лютер пропонує принципово новий переклад Святого Письма: максимально адекватна передача суті, а не форми.

Починаючи з 17 ст. в Європі панує принцип, за яким зміст і форма тексту повинні бути в єдності.

Класицизм поставив вимогу єдності місця, часу та стилю. Все, що не вкладалося в рамки класичний прописів, відкидалося або прикрашалося. У таких «прикрашених перекладах» викидалося все, що могло не сподобатися читачеві, і навпаки додавалося нове на догоду читачам. Наприклад, французький перекладач У. де ля Мотт Юдар (1672 – 1731) переклав «Іліаду» Гомера, скоротивши 24 пісні поеми до 10, викинувши нудні описи битв, багаті гомерівські епітети та «облагородивши» персонажів давньогрецького епосу в дусі класичних трагедій Корнеля та Расіна.

Адекватність перекладу як цінність зросла в епоху Просвітництва. Перекладачі боролися як проти буквального, так і проти вільного творчого перекладу, намагаючись відтворювати форму і зміст оригіналу.

Епоха бароко значно активізувала переклад в Європі, а також є важливою з точки зору розвитку перекладу на теренах України – в цей час діє центр перекладацької активності в Острозькій Академії.

Романтизм, у свою чергу, відкрив розуміння особистості як національної індивідуальності, що мала знайти своє відображення в творчості. Німецький філософ Фон Гумбольдт підкреслював, що перекладач має використовувати раціональний аналіз словника, синтаксису, ритміки художнього твору, інтуїтивно наслідувати оригінал.

Видатні постаті перекладу серед українців:

У часи російської імперії практикував переклад Григорій Сковорода. Він робив переклади з латині Овідія, Горація, наслідуючи ритмічну сапфічну строфу оригіналу, але поміщаючи в неї вільний смисловий переклад.

Тарас Григорович Шевченко збагатив український художній переклад циклом «Давидові псалми», де взявши за основу слов'янську версію біблійних текстів Кирила і Мефодія, поєднав переклад окремих фрагментів тексту з романтичним переспівом інших фрагментів. При цьому зберігаючи образну систему оригіналів, надав їм нового, більш націоналістичного звучання. Так, Єрусалимом для нього був Київ.

Першим професійним перекладачем України став Пантелеймон Куліш (1819 – 1897) – він наслідував німецьку романтичну традицію: уникання парафраз, звільнення від «прикрашання», при цьому багате використання метафор і стилістичних новотворів. Він переклав 15 драм Шекспіра, поему Байрона та вірші Гете, Шиллера та Гейне, а також, у співавторстві з іншими митцями, Біблію і Псалтир.

І переклади з понад 20 мов світу здійснив відомий вам Іван Франко.

3. Значення перекладу для розвитку світової культури.

Переклад вплинув на розвиток світової культури:

- поширення релігії (цінностей, традицій)
- поширення літературних творів (цінностей, ставлень, сюжетів, світосприйняття)
- поширення наукових досягнень
- міждержавна співпраця, поширення норм і законів
- національна самосвідомість (дистанціювання народів, що користувались різними мовами найбільш чітко відчувається через потребу перекладу)

Одною з головних рис нашого часу стали глобалізаційні процеси. А це означає, що спілкування між народами та окремими людьми різних національностей стало дуже потрібним, без нього не обійтися. Окрім того, на межі 20-21 ст. змінився «мовний смак епохи»: на зміну «тоталітарній мові» прийшла «вільна» мова засобів масової інформації, спілкування на різних рівнях; зросла роль мовлення особистості (на відміну від попередніх епох, де увага приділялась релігійним, художнім, «унормованим» текстам).

Крос-культурні контакти стають частішими, більш тривалими, в їх контексті здійснюється практична діяльність, що вимагає регулярних зустрічей, а отже зростає значення усного перекладу для забезпечення цієї комунікації.

І звісно переклад наукових праць робить поширення різних відкриттів майже миттєвим.

Стрімкий розвиток новітніх інформаційних технологій призвів до появи та не менш стрімкого розвитку електронних програм перекладу. Тому поняття «перекладач» у наш час позначає не лише особу, але і штучний інтелект.

Тому зараз переклад продовжує задовольняти суспільну потребу у міжкультурній комунікації, тільки вже у більш різноманітних формах і з паралельним існуванням декількох підходів (якщо в попередній історії були епохи дослівного перекладу, які змінювались епохою вільного перекладу і т.д., то зараз ми використовуємо паралельно різні типи перекладу відповідно до потреби чи завдання).

При цьому, можна говорити про панування комунікативної концепції перекладу як акту міжкультурної комунікації. Тобто, від перекладача очікується не лише просто передача форми та змісту повідомлення, а подолання культурної дистанції між комунікантами, Перекладачі є представниками однієї національно-лінгвокультурної спільноти і, відповідно, повинні мати певну когнітивну базу, тобто певним чином структуровану сукупність необхідних обов'язкових знань як своєї, так і іншої національно-культурної спільноти (згадані нами у першому питанні фонові знання), адже ними володіють носії цих мов і ці знання формують специфічний національно-культурний менталітет. Перекладач повинен «розкласти» текст оригіналу на окремі елементи, а потім знову «скласти» його у нову структурну єдність, але таким чином, щоб у читачів перекладу виникали образи і асоціації, співмірні з образами і асоціаціями, які виникають у читачів першотвору. Завдання перекладу включає не тільки пошук еквівалентних відповідностей для передачі комунікативної установки відправника, а й надання одержувачу необхідних для розуміння пояснень, щоб реакція іншомовного одержувача відповідала реакції одержувача повідомлення на вихідній мові.

Від сучасного високоякісного перекладача очікується володіння національно-маркованою лексикою, але не тільки – розуміння культури народу, яка створила цю лексику, певні базові знання про історію, побут, традиції цього народу, здатність розділити свідомість носія мови перекладу та максимально адаптувати під нього переклад. Це той аспект діяльності перекладача, який поки не доступний штучному інтелекту, а тому людей-перекладачів продовжують наймати для виконання цієї роботи.

Лекція №9. Типологія перекладу

1. Внутрішньомовний, міжмовний та інші типи перекладу.

У перекладознавстві існують різні класифікації перекладів у залежності від певних критеріїв. За таким критерієм, як форма, в перекладознавстві послідовно виокремлюються усний і письмовий переклад. Більш детально, виділяють:

Письмово-письмовий переклад, або письмовий переклад письмового тексту: обидві мови – ВМ та МП – вживаються в письмовій формі.

Усно-усний переклад, або усний переклад усного тексту: обидві мови – ВМ та МП – вживаються в усній формі. У межах цього виду перекладу існує два різновиди: послідовний і синхронний переклад.

Письмово-усний переклад, або усний переклад письмового тексту. Мова оригіналу викладена у письмовій формі, МП в усній. У цьому виді перекладу також можливими є два різновиди:

- переклад, що здійснюється одночасно з читанням першотвору про себе (як і під час синхронного перекладу, з послідовними відставаннями та випередженнями). Такий різновид письмово-усного перекладу часто називають «перекладом з аркуша»;
- переклад, що здійснюється послідовно, після прочитання всього тексту в цілому або поабзацно. Такий різновид письмово-усного перекладу називають «перекладом з підготовкою» (назва умовна, «підготовка» в цьому випадку мінімальна – попереднє прочитання та розуміння тексту оригіналу).

Усно-письмовий переклад, або письмовий переклад усного тексту. Текст мовою оригіналу вживається в усній формі, МП – у письмовій. Єдиним випадком практичного застосування усно-письмового перекладу є так званий диктант-переклад – один із різновидів тренувальних вправ на заняттях з вивчення іноземної мови, під час якого усний текст (першотвір) вимовляється у штучно вповільненому темпі («швидкість диктанту»), що дає можливість здійснити письмовий переклад. Зрідка диктант-переклад зустрічається також у практичній діяльності перекладачів, коли перекладач друкує переклад іншомовного тексту, що диктується йому у вповільненому темпі.

Переклади, що виділяються за співвідношенням типів мови перекладу і мови оригіналу:

Внутрішньомовний переклад – це тлумачення мовних одиниць однієї мови мовними одиницями тієї ж самої мови (наприклад, переклад з давньогрецької на новогрецьку або адаптація твору для дітей):

- діахронічний (історичний) переклад - переклад сучасною мовою історичного тексту, написаного мовою попередньої епохи. Ми з вами казали, що мова, хоча і повільно, але все ж змінюється, тому часто важливі тексти через декілька поколінь переписують, перекладаючи сучасною мовою.

- транспозиція - це одночасно лексико-граматична та стилістична трансформація, що передбачає переклад тексту одного жанру функціонального стилю в інший жанр функціонального стилю. На граматичному рівні транспозиція може виявлятися у заміні мовної одиниці однієї частини мови на мовну одиницю іншої частини мови. Інколи доречно застосовувати конотативну транспозицію (транспозицію на конотативному рівні), замінюючи реалію минулого реалією сучасної мовної свідомості. Стилiстична транспозиція передбачає зміну власне стилю тексту.

Міжмовний переклад:

- бінарний переклад - переклад з однієї природної мови іншою, наприклад з англійської на українську.

- інтерсеміотичний переклад - переклад з природної мови штучною мовою або навпаки. Наприклад, коли створюється книга, до неї створюється ілюстрація, яка прагне передати або ключовий образ історії, емоційну забарвленість твору, інколи сюжетну тощо. Тобто, текст написаний природньою мовою, перекладається у мову художніх символів. Або, наприклад, ви знаєте, що Джон Толкієн створив мову ельфів, яка потім була перекладена природніми мовами для глядачів при зйомках фільму.

- трансмутація - переклад з однієї штучної мови на іншу штучну мову. Наприклад переведення коду однієї мови програмування в код іншої мови програмування.

2) Переклади, які розрізняються за характеристикою суб'єкта перекладацької діяльності та за відношенням до автора тексту перекладу:

Традиційний переклад - переклад, що виконується або виконаний людиною. Такий переклад буває трьох видів:

1. Переклад, виконаний перекладачем, не автором тексту МО. Умовно його можна назвати неавторським перекладом. Власне, це той тип перекладу, який приходить на думку коли ми думаємо про переклад і хто його виконує.

2. Авторський переклад - такий переклад, що виконаний автором оригінального твору.

Письменники здебільшого віддають перевагу написанню нових творів перед перекладом уже написаних іншою мовою. Однак іноді митець все ж перекладає себе самого. Кілька моментів відрізняють такого перекладача від звичайного. Як повноправний господар власного твору, він не обмежений у перекладацькій

діяльності жодними суто перекладацькими чинниками, він володіє тією «творчою сваволею», яка дозволяє йому переробити власний текст у будь-якому напрямку, змінювати його композицію, образи і т. ін. В результаті таких переробок іноді замість перекладу може з'явитися навіть зовсім новий твір. З іншого боку, перекладач-автор, на відміну від звичайного перекладача, бачить оригінал, так би мовити, «зсередини», що допомагає йому створити справді повновартісний, мистецьки довершений переклад. Звісна річ, якщо він вільно володіє обома мовами.

Одним із перших серед українських письменників спробував себе в автоперекладі Г. Квітка-Основ'яненко, який відтворив російською мовою вісім власних українських повістей. І. Франко та Леся Українка перекладали окремі свої поезії німецькою мовою. Сучасна українська письменниця Оксана Забужко перекладає свої твори польською мовою.

3. Авторизований переклад - це переклад оригінального тексту, апробованого автором, або іншими словами схваленого автором до друку.

Це може бути рукописний (машинописний) варіант, внесені автором уточнення та поправки до попереднього видання чи схвалення нового, або ж публікація твору в перекладі іншою мовою. Авторизований переклад передбачає, насамперед вільне володіння автором твору мовою перекладу, ґрунтовну його орієнтацію в іншомовній стихії - традиціях та звичаях того народу, мовою якого твір перекладається. Свідченням авторизації є письмова згода митця, участь його в підготовці видання, скажімо, читання коректури тощо.

Авторизованою може бути також інсценізація твору - переробка епічного чи ліричного тексту, тобто спеціально не призначеного для сцени, за законами театрального мистецтва. Інсценізація твору виконується іншим митцем, але з дозволу і за погодженням із автором.

Машинний переклад - переклад текстів (письмових та усних) з однієї природної мови на іншу за допомогою комп'ютера. На базовому рівні, робота комп'ютерних програм для перекладу полягає у заміні слів чи словосполучень з однієї мови на слова чи словосполучення з іншої. Однак тоді виникає проблема, така заміна не може забезпечити якісний переклад тексту, адже потрібне визначення та розпізнання слів та цілих фраз з мови оригіналу. Це спонукає наукову діяльність у галузі комп'ютерної лінгвістики.

За останні роки на ринку програмного забезпечення з'явилося кілька десятків програм машинного перекладу текстів з одної мови іншою.

Машинний переклад все частіше стає кращим інструментом для великомасштабних проектів, особливо для проектів з дуже стислими термінами.

Змішаний переклад.

Професійний машинний переклад часто супроводжується процесом редагування: текст обробляється машиною, а потім редагується кваліфікованим перекладачем, щоб остаточно якість перекладу відповідало вимогам замовника – це постредагування машинного перекладу (Post-editing machine translation, PЕMT). Розрізняють два рівня PЕMT: легке / часткове постредагування (light post-editing), яке відповідає так званому «досить хорошому» якості. Наприклад, контент, який буде використовуватися всередині компанії, зажадає тільки мінімального постредагування, такого як зміни точності і граматики. І повне постредагування (full post-editing), яке забезпечує якість, подібне традиційному перекладу. При повному постредагуванні враховуються такі моменти, щоб був створений правильний, зрозумілий і стилістично відповідний цільовий текст:

- зрозумілість
- відповідність змісту вихідного і цільового тексту
- послідовна термінологія
- правильна граматика, орфографія, пунктуація, семантика
- коригування дати і часу, одиниць виміру, валюти і т. д.
- правильне / послідовне форматування
- придатність для цільової аудиторії
- редагування образливого, неприпустимого або неприйняттого з культурної точки зору змісту

3) Переклади, виконані за типом перекладацької сегментації тексту і одиниць перекладу, що були використані:

Поморфемний переклад; Фразовий переклад; Абзацно-фразовий переклад; Суцільнотекстовий переклад. (На попередній лекції, говорячи про недоліки буквального перекладу, ми згадували рівні мови і можливості перекладу на різних рівнях).

За параметром (критерієм) сфери спілкування розрізняють художній, науковий, технічний, релігійний, юридичний, політичний, побутовий та інші типи перекладу. Зрозуміло, що вони відрізнятимуться термінологією, стилем викладу тексту, часом граматичними особливостями.

Переклади, що виділяються за ознаками повноти і способу передачі смислового змісту оригіналу:

Повний переклад - зберігає весь текстовий матеріал і структуру тексту чи твору мови оригіналу (не допускається навіть невимушені спрощення великих речень

чи їх переказ, хоча речення можуть бути трансформовані, якщо цього вимагає мова перекладу).

Неповний переклад:

- скорочений переклад - в якому не відтворюються сповна всі складові частини/структура повного оригінального тексту твору з різних причин – методичних, політичних, релігійних, етичних або вікових (повість Дж. Свіфта “Мандрі Гуллівера” видається для дітей молодшого шкільного віку тільки у першій частині та адаптується, синтаксично полегшується).

- фрагментарний переклад - вид неповного перекладу, при якому відтворюється не весь текст МО, а якась його частина або розділ.

- аспектний переклад - переклад лише частини тексту відповідно до якоїсь заданої ознаки відбору.

- анотаційний переклад - переклад, що відображає лише тему, предмет та призначення твору МО. Наприклад, магістерська робота студентами пишеться українською, але до кожної роботи ще пишеться англійська анотація.

- реферативний переклад - підвид скороченого перекладу, що не є спрощеним переказом оригінального тексту/ твору. Призначення – передати мовою перекладу головні наукові, соціально-політичні, економічні, правові, медичні висновки та пропозиції при збереженні цілісності речень та абзаців, їх змісту й структурно-стилістичних особливостей оригіналу в мові перекладу.

8) Переклади, виконані за ознакою основної прагматичної функції:

Практичний переклад:

- робочий (інформаційний) переклад - невідредагований переклад, в основному придатний для практичного використання, але не оформлений для опублікування.

- консультативний переклад – здійснюється звичайно в усній формі, включає елементи анотування, реферування і вибіркового перекладу з аркуша, виконується, як правило, у присутності замовника, який уточнює у ході перекладу цікаві для нього аспекти змісту тексту оригіналу.

- друкований переклад - письмовий переклад, тиражований за допомогою засобів масового розмноження і призначений для широкого поширення;

Навчальний переклад - переклад, що використовується у навчальному процесі для підготування перекладачів або як один із прийомів навчання іноземної мови.

Експериментальний переклад - переклад, виконаний з дослідницькою метою. Наприклад, у 2018 році зробили експериментальний переклад Літургії

українською мовою і видали для того аби інші фахівці, практикуючі священники змогли почати ним користуватися і вносили свої правки, пропонували кращі синоніми, доповнення.

Еталонний переклад - зразковий переклад, що використовується для зіставлення з перекладом, що оцінюється.

9) Переклади, що виділяються за ознакою первинності/непервинності тексту оригіналу:

Прямий переклад – здійснюється напряму з мови оригіналу.

Непрямий переклад – здійснюється з перекладу оригінального твору;

Зворотній переклад – здійснюється з мови перекладу назад на мову оригіналу – зазвичай у якості практики, для навчання.

2. Жанрово-стилістична класифікація перекладів.

Переклади, які виділяються за ознакою жанрово-стилістичної характеристики перекладного матеріалу і жанрової приналежності:

Науково-технічний переклад

Науково-технічний переклад відноситься до перекладів спеціалізованих текстів. Такий переклад вимагає правильного розуміння і володіння конкретними технічними знаннями. Це дозволяє забезпечувати точність перекладів.

Переклад науково-технічних статей, літератури і документації включає в себе галузі з високим ступенем спеціалізації, такі як аерокосмічна, металургійна, нафтохімічна і енергетична промисловість, суднобудування, будівництво та архітектура, автомобілебудування, електроніка, поновлювані джерела енергії, видобуток корисних копалин, програмування, робототехніка, телекомунікації та інші.

Серед найбільш поширених документів, з якими працює технічний перекладач: інструкції по монтажу обладнання, інструкції користувача, посібники по ремонту, інструкції по обслуговуванню, технічні характеристики, сертифікати та інша документація.

Художній переклад

Художній переклад - це вид перекладу, в якому вихідним документом є художня література.

Переклад літературних текстів включає в себе: літературний переклад книг, статей, оповідань та інших видів прози, художній переклад віршів, переклад рекламних матеріалів, переклад інших текстів.

На додаток до надання інформації читачеві, літературний переклад також виконує естетичні функції. Художній образ, створений в конкретному літературному творі (будь то образ персонажа або природи), безумовно, вплине на читача. З цієї причини літературний перекладач повинен враховувати всі особливості вихідного тексту. При прочитанні розповіді, вірша або будь-якого іншого літературного твору, перекладеного з іноземної мови, ми сприймаємо сам текст з його значенням, емоціями і характерами.

Досягти головної мети перекладу, а саме створити певний образ для читача, є досить складним завданням. Тому художній переклад може мати деякі відхилення від стандартних правил, аби показати, які особливості хотів передати письменник читачеві. Дослівний переклад не може відобразити глибину і сенс літературного твору. Вся справа в тому, як перекладач це сприймає, адже читати фразу можна по-різному. Він переписує текст від початку до самого кінця. Досвідчений перекладач зможе передати майстерність і гумор, які в книзі хотів відобразити носій, зберігши стиль і атмосферу.

Суспільно-політичний

Об'єктом суспільно-політичного перекладу є суспільно-політичні та публіцистичні тексти, для яких характерна пропагандистська або агітаційна установка, а отже, яскрава емоційне забарвлення поряд з великою насиченістю різною термінологією. У плані досягнення адекватності цей вид перекладу має риси як художнього, так і спеціального перекладу. Суспільно-політичні матеріали дуже різноманітні в стилістичному і жанровому відношенні. У загальних рисах їх можна розділити на три групи:

- 1) Документально-ділові матеріали (конституції і законодавчі акти);
- 2) інформаційно-описові матеріали (інформаційні замітки, довідкові матеріали, історичні описи і огляди і т. Д.);
- 3) Публіцистичні матеріали у вузькому сенсі слова (промови, статті і т. Д.).

При перекладі дуже важливо виявити і передати адекватний зміст, а також експресивні особливості тексту. Специфіка перекладу суспільно-політичного тексту включає всебічний аналіз тексту з позиції соціолінгвістики, семантики і граматики.

Військовий переклад

Військовий переклад – це дуже специфічна сфера перекладацької діяльності, у якій загальні закономірності процесу перекладу набувають чітко вираженої

своєрідності. Службові і бойові документи є дуже цінним джерелом інформації, оскільки дані, одержані в результаті обробки документів, можуть зробити суттєвий вплив на прийняття бойового рішення. Його особливістю являється велика термінологічність та чітке вираження матеріалів за відсутності образно-емоціональних засобів вираження.

Особливістю граматичного рівня є широке використання військової лексики, наповненої військовими та науково-технічними термінами, наявністю певної кількості переміно стійких та стійких словосполучень, характерних лише для військової сфери діяльності, використанням військової номенклатури, скорочень та умовних позначень, які притаманні лише військовим матеріалам.

Юридичний переклад

Це вузькоспеціалізований напрям, що вимагає від перекладача глибоких знань у сфері юриспруденції та права.

Юридичний переклад включає переклад договорів, контрактів і угод, що регулюють процес купівлі та продажу, доставку виробів, оренду житлових і комерційних приміщень, контрактів про наймання на роботу; переклад ліцензій і меморандумів; переклад документів про легалізацію на території іншої країни; нормативно-правові акти: закони, протоколи; документи, що надаються до суду; переклад апостилів, довіреностей, сертифікатів, рішень.

Послуг професіонала може потребувати той, перед ким стоїть завдання пред'явити перекладену довіреність, банківські гарантії, тендерні пропозиції та заявки, ділову кореспонденцію, бізнес-план тощо. Юридичний переклад передбачає роботу з документами, що встановлюють правові, ділові відносини. До нього входить переклад і редагування текстів, вивчення контексту, доскональне знання сфери. Варто пам'ятати і про те, що адаптації на іноземну мову підлягають колонтитули, виноски, написи на печатках і штампах, будь-які коригування, внесені від руки, таблиці, переліки та покажчики.

Специфіка полягає в тому, що юр. переклад вимагає посидючості, скрупульозного відбору іноземних аналогів. На особливу увагу заслуговує *legalese* – юридичний жаргон, поняття якого часто є складними для розуміння. Проте вони є звичайними й звичними для англо-американської правової сім'ї. Наприклад, вираз *voir dire* (франц.) – «попередній допит свідків» або термін *trespass*, що приніс в англійське законодавство нове поняття – «проникнення в чужу власність без згоди власника».

Перекладач юридичних матеріалів не просто повинен ідеально знати мову, її граматику, стилістику та лексику. Він має бути «своїм» на правовому полі, знати тонкощі законодавства, деталі правових систем інших країн і міжнародних стандартів.

Побутовий переклад.

Це переклад текстів розмовно-побутового характеру.

3. Типологія усного перекладу.

Послідовний переклад іде за текстом першотвору, або є таким, що вже пролунав, тобто сказаним повністю, або виголошуваним з перервами – зазвичай «поабзацно», тобто групами з декількох речень, рідше «пофразово» – окремими реченнями з паузою після кожного речення.

За обсягом перекладного повідомлення послідовний переклад можна розділити на два види:

- Повний послідовний переклад, що передає всі деталі вихідного повідомлення;
- Скорочений послідовний переклад, в ході якого перекладач передає тільки основні ідеї вихідного повідомлення. Завдяки можливості прослухати закінчений фрагмент промови продукт послідовного перекладу на відміну від синхронного перекладу характеризується, з одного боку, більшою глибиною проникнення в зміст вихідного висловлювання, а з іншого – скороченням (приблизно на одну третину) переказного фрагмента в порівнянні з вихідним повідомленням, що відбувається переважно за рахунок вилучення повторів оригіналу.

Він вимагає від перекладача не тільки відповідних знань на належному рівні, а й високої кваліфікації та, безсумнівно, досвіду роботи в галузі перекладу. Усний послідовний переклад ставить перекладача в жорсткі часові рамки, у нього дуже мало часу для аналізу фрази і підбору відповідних слів. На відміну від письмових перекладачів, які в більшості випадків мають в своєму розпорядженні вільний час для перевірки виконаної роботи, усні перекладачі не можуть собі дозволити зробити перерву або обміркувати фразу. Досить часто виникають мовні труднощі при перекладі різних висловлювань, фразеологізмів, які отримали різне трактування та емоційне забарвлення в різних культурах. Усний перекладач не тільки повинен досконало знати обидві мови, але й мати навички швидкого аналізу стилістики та культурно-історичних деталей.

Безпосередній контакт з комунікантами допускає можливість зворотного зв'язку, перепитування і звернення по допомогу до оратора чи слухачів у разі виникнення комунікативних труднощів.

Синхронний переклад здійснюється одночасно з виголошуванням тексту оригіналу – точніше кажучи, він здійснюється в цілому одночасно, однак на окремих проміжках мовлення синхронний переклад або відстає від мовлення на ВМ з мінімальним розривом у часі (на декілька слів) або дещо забігає наперед

порівняно з промовлянням тексту ВМ. Це стає можливим завдяки механізмові ймовірнісного прогнозування, тобто здатності перекладача до певної міри вгадувати зміст ще не сказаних відрізків тексту на ВМ. Це «прогнозування», компенсуючи деяке відставання синхронного перекладу порівняно зі звучанням оригінального тексту на інших відрізках, і дає можливість здійснювати усний переклад у цілому одночасно з промовлянням вихідного тексту.

Синхронний переклад за формою здійснення, в свою чергу, поділяється на такі види:

- Власне синхронний переклад з використанням технічних засобів, при якому перекладач сидить у спеціальній кабіні, сприймає мову оратора, що знаходиться в залі, через навушники і вимовляє переклад у мікрофон.
- Переклад з аркуша, що здійснюється одночасно з прочитанням вихідного тексту.
- «Нашіптування», що передбачає дії, коли перекладач синхронно перекладає вихідне повідомлення на вухо клієнтові.
- Переклад на мову жестів, в ході якого перекладач подає повідомлення у візуально - жестової формі (для глухих реципієнтів).
- Синхронний переклад кінотексту, що передбачає переклад реплік героїв з опорою на монтажні листи і зоровий ряд. Для якісного перекладу, будь-який спеціаліст, який здійснює переклад, попередньо повинен досконало ознайомитись з документами та темами, про які буде йти мова, розробити для себе відповідний глосарій, тощо. Окрім того, важливо, щоб крім довготривалої пам'яті для запам'ятовування технічної та спеціалізованої термінології, перекладач мав добре розвинену короткотривалу пам'ять. Це важливо, щоб запам'ятовувати фрази в момент виконання перекладу.

Для того, щоб могли надавати послуги усного перекладу, важливо мати надзвичайну здатність концентрувати увагу. Протягом виконання перекладу, перекладач не має права відволікатись, оскільки при синхронному перекладі неможливо зупинити дискурс мовця. Саме тому, кажуть, що при перекладі потрібно активувати усі п'ять органів чуття для того, щоб могли передати думку людини максимально точно та безпомилково.

Лекція №10. Трансформації при перекладі

В межах перекладознавства, ми розуміємо трансформацію як перетворення формальних компонентів одиниці вихідного тексту при збереженні інформації, закладеної у повідомлення, призначене кінцевому отримувачеві. В семантичному плані вона називається інваріантом [20].

Перекладацькі трансформації – це ті численні і якісно різноманітні міжмовні перетворення, які здійснюються заради досягнення еквівалентності (адекватності) перекладу попри розбіжності у формальних і семантичних системах двох мов.

Еквівалент – найстабільніший спосіб перекладу тої чи іншої одиниці оригіналу в усіх, або майже в усіх випадках, що не залежить від контексту. Говорячи про еквівалент, ми не говоримо про усі можливості перекладу мовної одиниці, а лише про найстабільніший варіант.

На противагу еквівалентам, є варіантні відповідники, які використовуються у випадках коли одній лексемі мови джерела, стаття двомовного словника пропонує декілька варіантів перекладу і перекладачеві доводиться обирати один з них. Варіантні відповідники є множинними і реалізуються у декількох способах перекладу певної мовної одиниці. Наприклад, Cambridge dictionary дає наступний переклад слова blueprint – детальний проект, план – одразу через кому як два варіанти. Або ще приклад field – поле, майданчик, галузь, сфера.

Також існують контекстуальні відповідники – використовуються як винятковий спосіб перекладу одиниці оригіналу, придатний тільки в даному контексті. Жоден словник не фіксує контекстуальні відповідники. Вони є результатом творчості викладача, виявом його майстерності та інтуїції.

1. Лексичні трансформації при перекладі.

Лексичні трансформації – це передача значення лексичних одиниць оригіналу в певному контексті лексемами мови перекладу, що не є їхніми словниковими відповідниками, але передають сенс, актуалізований одиницями оригіналу.

Виділяють такі основні види лексичних трансформацій як:

транслітерація, транскрибування, калькування.

З транслітерацією ми вже зустрічались коли говорили про орфографію іншомовних запозичень.

Транскрибування – це коли літерами мови перекладу передається звукова форма слова вихідної мови (peak – пік, newton – ньютон і т.д.) [17]. Тобто записую як чую.

Транскрибування і транслітерація разом відносяться до підвидів транскодування – способу безперекладного вживання іноземного слова, коли звукова або графічна форма слова вихідної мови передається засобами абетки мови перекладу. Часто застосовуються для передачі власних назв, національно маркованих лексичних одиниць та деяких інших запозичень які стають

інтернаціональними словами (менеджмент, комп'ютер, інтернет, маркетинг тощо).

Калькування – це прийом перекладу нових слів, коли складові частини слова чи словосполучення замінюються у мові перекладу прямими відповідниками. (multistory, many-handed)

Підвидом лексичних трансформацій є лексико-семантичні трансформації генералізації, конкретизації та модуляції.

Конкретизація є міжмовною заміною одиниці мови оригіналу з ширшим семантичним полем, одиницею мови перекладу з вузьким семантичним полем. Тобто, в лексичному плані це заміна загального поняття частковим, родового поняття видовим. При перекладі з англійської мови українською найчастіше підлягають конкретизації лексеми без внутрішньої диференційованості. Наприклад: you, meal, to be, to leave, to arrive. He is in the army now. – Тепер він служить у війську.

Генералізація, як можете здогадатися, це перекладацький прийом зворотній до конкретизації. Він полягає у міжмовному перетворенні лексеми МО з вузьким семантичним значенням на лексему мови перекладу з ширшим семантичним полем. Наприклад, I have been eighteen months in the military. – Я прослужив у війську півтора року.

І остання, модуляція. Модуляція, або смисловий / логічний розвиток це лексико-семантична трансформація логічного розвитку значень, яка полягає у заміні одного складника причинно-наслідкових відносин, іншим, логічно з ним пов'язаним. Наприклад: The soldier worked his dry throat, but could not speak. Солдат силкувався вимовити хоч слово, але це йому ніяк не вдалося.

He always made you say everything twice. Він завжди перепитував.

2. Граматичні трансформації при перекладі.

Граматична трансформація – це перекладацький прийом, за якого граматична одиниця оригіналу передається в перекладі граматичною одиницею мови перекладу з іншим категоріальним значенням.

З найпоширенішого – заміна частин мови (конверсія).

Заміна членів речення є цілком самостійною граматичною трансформацією. В англо-українських перекладах використання таких заміन часто зумовлене тим, що в англійській мові підмет частіше ніж в українській мові виконує інші функції окрім назви суб'єкта дії, наприклад – в пасивних структурах він позначає об'єкт дії. Visitors are asked to leave. Відвідувачів просять покинути кімнату.

Граматичні трансформації можуть відбуватись на рівні цілих речень.

Заміна типу речень призводить до синтаксичної перебудови. Можливі декілька варіантів.

1. Складне речення може замінюватись на просте. Наприклад: It was so dark that I couldn't see her. Я не зміг побачити її у темряві.
2. Головне речення може стати підрядним і навпаки.
3. Складносурядне речення може передаватись складнопідрядним і навпаки.
4. Складне речення з сполучниковим зв'язком може бути передане складним реченням з безсполучниковим зв'язком.

Ще одним видом граматичного перетворення є синтаксична перестановка, яка полягає у перестановці мовних одиниць при перекладі. В основному, це пов'язане з відмінністю місця теми і реми у реченнях англійської та української мов. Тема – це відносно відома інформація, частина речення яка не несе значне комунікативне навантаження, а рема – частина речення, яка містить відносно нову інформацію і несе повне комунікаційне навантаження. Так от, в англійській мові рема ставиться на початку, а в українській мові – в кінці. Наприклад: A match flared in the darkness. – У темряві спалахнув сірник.

Також в перекладі застосовується членування речень – утворення при перекладі декількох предикативних структур. При такій трансформації просте речення перетворюється на складне, або складне речення перетворюється на два чи більше окремих. Така трансформація базується на наявних закінчених логічних висловлювань, які є самостійними.

Об'єднання речень – перекладацький прийом за якого синтаксична структура оригіналу перетворюється з декількох простих речень в одне складне. Таке поєднання можливе коли ці декілька простих речень висловлюють, продовжують якусь одну логічно виражену думку.

Наступний прийом – додавання. Коли ми перекладаємо такі структури як інфінітив, герундій, дієприкметник тощо іноді потрібно додати мовні одиниці відсутні в оригінальному тексті. Найчастіше таке додавання переплітається з лексичними замінами. Наприклад: pay claim – вимоги підвищення заробітної плати, gun license – посвідчення на право володіння зброєю тощо.

Вилучення буде прийомом протилежним додаванню. Найчастіше при перекладі ми вилучаємо семантично надлишкові елементи, без яких адекватність перекладу не порушується. Ними можуть бути парні синоніми (слово, що вживаються паралельно і мають дуже близьке значення). Ними багаті особливо юридичні матеріали. Наприклад: Just and equitable treatment – справедливе ставлення.

Прикладом лексико-граматичної трансформації може бути функціональна заміна. Буває так, що певна ситуація в перекладі передається видозміненими або іншими лексичними відповідниками, що складаються у словосполучення за граматичними правилами мови перекладу. Наприклад: “Life and light” Revised – Ще раз про «Світло і життя».

Також прикладом лексико-граматичної трансформації слугує антонімічний переклад. В цьому випадку одночасно здійснюються модифікації лексичної та синтаксичної структур. Антонімічний переклад спирається на логічний постулат, що заперечення будь-якого твердження можна прирівняти до ствердження протилежного йому значення. Зазвичай, при перекладі одна лексема оригіналу замінюється на її міжмовний антонім, а стверджувальна конструкція речення замінюється на заперечну і навпаки. Наприклад: Hold on please. – Не кладіть слухавку, будь ласка. Keep off the grass. – По газонах не ходити.

Зазвичай такий антонімічний переклад використовується коли збереження оригінальної постановки речення призвело би до спотворення традиційного слововжитку мови перекладу.

Таким чином, для збереження адекватності перекладу перекладач може використовувати низку механізмів, як лексичного, так і граматичного характеру.

Лекція №11. Галузевий переклад

1. Лексичні проблеми галузевого перекладу.

Лексичні проблеми перекладу пов'язані з багатством мов та наявністю специфічних мовних одиниць.

Реалія – це предмет, поняття, явище, характерне для історії, культури, побуту, життя того чи іншого народу, країни, що не зустрічається в інших народів.

Реалії перекладаються методами транскрипції, транслітерації, калькування, міжмовної транспозиції (зміна лексико-граматичного розряду мовної одиниці); окрім того, можливі такі способи як:

гіперонімічне перейменування, основу якого складає лексична трансформація генералізації. Подивіться на приклад: Реалія «копа» (збори сільської громади для розв'язування судових або громадських справ) перекладена гіперонімом «Versammlung», що вміщує значно ширше поняття, яке все ж не містить у собі сему слова «копа»;

дескриптивна перифраза – це пояснення реалії за допомогою словосполучення; прихований коментар, що допомагає читачеві зрозуміти невідому реалію;

комбінована реномінація – спосіб максимальної передачі семантики реалій, пов'язаний з лінійним розширенням тексту. При цьому способі найчастіше використовується транскрипція з описовою перифразою (значно рідше – з гіперонімом): англ. *Vogue* – «Вог» (журнал для жінок), *Tom Collins's* – Том Коллінз – прохолодний коктейль із льодом; *Brown Betty* – «Руда Бетті» – листовий пудинг із сухарів з яблуками (у даному випадку перекладач застосував спосіб комбінованої реномінації, а саме калькування + описова перифраза);

метод уподібнення - полягає у відтворенні семантико-стилістичних функцій реалії мови-джерела іншомовним аналогом-реалією мови-перекладу (синонімічна заміна). Наприклад: *Siebzehn-und-vier* – «очко» (при перекладі цієї реалії доречним є саме спосіб метод уподібнення). Причина, у вказаному випадку, полягає у відсутності в українській практиці такої гри у карти як сімнадцять та чотири, натомість є багатьом відома гра 21 (двадцять один) або «очко», в яку грають переважно на гроші і тому такий переклад дає краще розуміння ситуації зображеної у якомусь творі;

контекстуальне тлумачення – цей метод нерозривно пов'язаний із цілісністю художнього тексту і полягає у роз'ясненні суті реалії у найближчому контексті;

ситуативний відповідник – підбір мовної одиниці, яка може слугувати відповідником, і має сенс тільки в межах тексту. Наприклад: «пани» - *all the gentlefolk* – даний термін у тексті не про стародавню Україну може насправді означати будь-яких представників вищого класу - *people of high social position/*

Наступна лексична складність в перекладі пов'язана з використанням каламбурів.

Каламбур – гра слів, побудована на зіткненні звичайного звучання з незвичним і неочікуваним. Вони можуть бути побудовані на фонетичній основі, на лексичній основі та фразеологічній основі. В теорії перекладу виділяють повний, частковий переклади каламбурів та опущення.

Скажемо одразу, що повний переклад каламбурів надзвичайно важкий, а тому рідко здійснюється. Працюючи з грою слів, перекладач стикається ще з однією проблемою, яка полягає, насамперед, у структурі самого прийому: каламбур будується не лише на значенні слів, а й також на їхній формі. Тому на відміну від перекладу звичайного тексту, за якого потрібно передати лише його зміст, під час перекладу каламбуру потрібно зберегти його форму також. Задля цього перекладач нерідко вимушений змінювати сенс тексту. Зіткнувшись із цим стилістичним прийомом, перекладач може поклатися лише на свою творчу уяву та креативність, оскільки каламбури не мають сталих еквівалентів у мові перекладу.

Тому частіше на практиці здійснюється частковий переклад методами калькування або компенсацією. Так, перекладач може передати каламбур замінивши образність, пожертвувавши змістом або змінивши його. Вибір кожного окремого способу перекладачем залежить від того, що превалює: зміст над формою, чи форма над змістом. Тобто якщо автор тексту в мові оригіналу осміює певні дії персонажа, то в перекладі каламбур теж має бути використаний для цієї ж мети, навіть якщо ядром виступить інша основа та інші слова, які не є еквівалентами лексичних одиниць оригіналу. Такий спосіб перекладу називають заміною, або компенсацією.

Коли ж перекладач не здатен використовувати ці два методи в певному контексті, йому доводиться повністю відмовитися від каламбурного складника. У такому разі пропонується робити буквальний переклад, якщо відсутність каламбуру не порушить логіку та сенс розповіді, або пояснити каламбурний складник за допомогою приміток (останній спосіб використовується перекладачами дедалі рідше).

Специфічна лексика – має виключно локальний характер, зберігаючись в межах однієї мови, що може бути невідомою більшій частині національної спільності.

До лексичних труднощів відносять також переклад фразеологізмів і прислів'їв.

Складність перекладу прислів'їв:

- зазвичай у мові перекладу відсутній відповідник
- наявні аналоги мають розбіжності в емоційній забарвленості та образності;
- прислів'я мають національну специфіку та забарвлення
- для них характерна контекстуальна багатозначність та неточне визначення значення.

Тому в перекладацькій практиці існує декілька методів перекладу прислів'їв. Найлегший – еквівалентним прислів'ям мови перекладу. На жаль, як вже зазначалось, більшість прислів'їв не мають прямих еквівалентів. Тому підбирають часткові образні відповідники: а) з певними розбіжностями в образності; б) з повністю відмінною образністю. Коли не знаходяться часткові образні відповідники, робиться переклад із дещо відмінними граматичними характеристиками або лексичним складом, підбирається: а) варіантний відповідник; б) вільний переклад (калькування, описовий переклад).

З увагою необхідно ставитись до перекладу назв державних і громадських установ, компаній, фірм тощо. Тут застосовуються методи транскрипції, транслітерації, пояснення/тлумачення.

Переклад назви за змістом можна робити лише в тому разі, якщо існує загально визнаний варіант перекладу, як-от European Bank for Reconstruction and Development — Європейський банк реконструкції та розвитку.

Те ж саме стосується перекладу вулиць, проспектів, площ — основний метод перекладу це транслітерація або транскрипція.

Фальшиві друзі перекладача — слова, які асоціюються між собою в мові оригіналу та мові перекладу через подібність в плані вираження, але в плані змісту частково або повністю різняться.

До повних псевдоінтернаціоналізмів відносяться такі слова як: data — данні, інформація; lunatic — божевільний; intelligent — вихований тощо. Також існують часткові інтернаціоналізми, які збігаються лише за одним з варіантів значення: technique — техніка, метод, спосіб. Також виділяють лексикалізовані форми множини окремих слів, які мають значення відмінні від форми однини: work — робота, works — завод. І остання група — пароніми — слова, які не мають повної відповідності форми, але можуть викликати хибні асоціації: affect - впливати, effect — здійснювати.

Єдиний варіант їх перекладу — через знання / пошук їх словникового відповідника.

І остання складність лексичного характеру, характерна для галузевого перекладу — це аббревіатури. Існує декілька способів їх перекладу. Передусім, якщо існує офіційна аббревіатура-відповідник, то безперечно використовується вона. Якщо у мові перекладу відсутнє відповідне скорочення, використовується переклад відповідною повною формою слова або словосполученням. Також використовується транскрибування або транслітерація скорочення; транскодування повної вихідної форми скорочення якщо у мові перекладу відсутній відповідник аббревіатури або її повної форми; перенесення аббревіатури в її оригінальній формі, нерідко у сполученні з пояснювальним словом (використовується за умови відсутності у мові перекладу адекватного відповідника) [20].

2. Науково-технічний переклад.

Технічний переклад — переклад науково-технічної літератури, який вимагає особливого аналізу тексту, що базується на поєднанні закономірностей мови та знань у сфері науки і техніки.

До технічної літератури належать такі види текстів як науково-технічні монографії, статті; навчальна література з технічних наук; науково-популярна

література з різних галузей техніки; технічна та супроводжуюча документація, технічна реклама.

До технічної документації відносяться: патенти, паспорти, формуляри, інструкції; проектна документація; фірмові каталоги тощо.

Лексичні особливості перекладу таких текстів:

- багатозначність термінів
- особливості вживання загальнонародних слів у науково-технічних текстах
- вибір способу перекладу певної лексики
- терміни-неологізми
- аббревіатури
- псевдоінтернаціоналізми
- терміни-омоніми
- етнонаціональна варіантність термінів
- іншомовні слова і терміни
- обмеженість застосування лексичних трансформацій

Таким чином, для адекватного перекладу науково-технічних текстів і документації, важливо розумітися, або хоча б орієнтуватися, в темі перекладу і розглядати значення мовних одиниць у контексті.

Адекватний науково-технічний переклад повинен точно передавати зміст оригіналу, мати загальноприйнятну термінологію і відповідати нормам науково-технічної літератури, з якої здійснюється переклад.

Серед традиційних рекомендацій перекладачеві, які стосуються термінологічних аспектів перекладу фахових текстів, наявні:

- використовувати терміни, затвержені відповідними державними стандартами;
- враховувати до якої галузі науки та техніки відноситься термін;
- якщо термін не зафіксований у науково-технічних словниках, підбирати еквівалент використовуючи довідкову літературу або проконсультуватись у спеціаліста; у крайньому випадку – перекласти описовим шляхом;
- уникати синонімічного використання термінологічних одиниць (усі терміни, скорочення мають бути уніфіковані);
- якщо в оригіналі знайдена смислова помилка, пов'язана з написанням терміну, необхідно дати відповідний до оригіналу переклад, а у виносці вказати на помилку і навести правильний варіант;

- чужі для мови перекладу терміни повинні залишатися у перекладі і записуватись у дужках;
- назви латиною не перекладаються і залишаються в первісному вигляді;
- не допускається довільне скорочення термінів;
- номенклатури залишаються переважно в оригіналі;
- одиниці фізичних величин, спеціальні знаки мають відповідати технічним стандартам.

3. Переклад англомовної економічної, юридичної, медичної літератури.

Переклад економічних документів вимагає не лише знання іноземної мови, а і розуміти, визначати і інтерпретувати взаємозв'язок наявних економічних термінів, дат і цифр для збереження змісту вихідного документа.

Основна особливість економічних текстів – відсутність будь-якої образності і художньої виразності. Стил ь відрізняється своєю чіткістю і не сприймає подвійного сенсу, невірною тлумачення і некоректних формулювань.

Економічний переклад включає переклад: бізнес-планів, маркетингових досліджень, економічних статей і літератури, ділового та приватного економічного листування, презентацій і промоматеріалів, банківських документів, бухгалтерської документації, митних документів.

До основних проблем перекладу економічних текстів відносяться:

- лексичні: відсутність відповідників у мові перекладу
- стилістичні: зміна значення стилістично-нейтрального слова у певних контекстах
- граматичні: відсутність певних граматичних значень в одній з мов

Методи подолання труднощів: транскодування, калькування, описовий спосіб, конкретизація тощо.

Юридичний переклад – відтворення правової дії тексту перекладу у правовій системі-реципієнті – стає джерелом права або правовою підставою.

Галузі юридичного перекладу: мінімізація податків на майно, заповіти і кредити, арбітраж, компенсація за виробничі травми, судові процеси, податкове право, сімейне право, імміграційне законодавство, міжнародне право, трудове право, нерухоме майно.

Мова права – функціональний різновид літературної мови з характерними лінгвостилістичними та структурно-жанровими ознаками, зумовленими специфікою правової сфери та комунікативно-професійними потребами.

Стилістичні особливості мови права:

- еліптичні конструкції
- звороти офіційно канцелярського стилю
- суворо регламентоване вживання дієслівних форм і зворотів спеціальної термінології
- складні речення з декількома складносурядними або складнопідрядними реченнями
- латинські слова та вирази
- вирази давньо- та середньоанглійської мови
- формальні та церемоніальні слова і вирази

Можливі складності із пошуком відповідників правових термінів:

- термін, що потребує перекладу, позначає аналогічний правовий інститут, який має інше правове регулювання
- термін, який потребує перекладу, існує в одній правовій системі, але вже не існує в іншій
- відповідний правовий інститут існує в одній правовій системі і не є властивим іншій

Фахівець з юридичного перекладу виконує роль експерта-медіатора у міжкультурному правовому дискурсі та може нести юридичну відповідальність за свідоме нехтування та/або недотримання своїх професійних та процедурних обов'язків.

Медичний переклад – адекватна передача засобами іншої мови змісту текстів, які можна віднести до медичної сфери.

Основні напрямки медичних перекладів:

- медична документація
- документація з клінічних досліджень лікарських препаратів
- фармацевтична документація
- документація до медичного устаткування
- сайти з медицини, фармації, клінічних випробувань
- наукова медична література

Специфіка медичного перекладу:

- термінологія і числові дані
- аббревіатури і скорочення
- рукописні тексти
- латинські терміни та позначення

- стислі терміни перекладів у разі необхідності невідкладних лікувальних заходів

Типи трансформацій, що застосовуються в перекладі медичних текстів:

перестановка, заміна, додавання, вилучення.

Фахівець з медичного перекладу повинен:

- володіти основами медицини, хімії, біології, фармацевтики
- мати підвищену увагу, зосередженість, усвідомлення власної відповідальності
- вміти працювати з довідковою літературою та бути ознайомлений з новітніми досягненнями у галузі медицини.

Лекція №12. Методологія перекладу

1. Основні поняття за темою.

Перекладацькі універсалії – поняття та категорії перекладу, що існують незалежно від умов перекладу, жанрового характеру тексту, мов, що виступають в контакт у процесі перекладу: вихідна мова, цільова мова, текст оригіналу, текст перекладу, одиниця перекладу, інваріант перекладу, адекватність перекладу тощо.

Операційна діяльність викладача містить:

- стратегію – порядок та суть дій перекладача у перекладі конкретного тексту,
- тактику – конкретизація стратегії на підставі врахування виду перекладу та умов діяльності,
- технологію – вибір та застосування оптимальних способів, методів і прийомів перекладу
- спосіб – знаковий і смисловий
- метод – система прийомів, що враховує існуючі способи перекладу
- прийом – конкретні операції, спрямовані на подолання труднощів при перекладі
- операцію перекладу – оптимальний відповідник.

Процес перекладу – процес пошуку схожих рис між мовами та культурами.

Об’єктивні фактори вибору стратегії перекладу:

- цільова аудиторія
- кількість існуючих перекладів певного твору в цільовій літературі

- функція першотвору у цільовій літературній полісистемі

Функція перекладу одомашнення – розбудова вже існуючої в цільовій культурі літературної традиції.

Функція перекладу очуження – введення до цільової літератури нових стилів, висловів, засобів та прийомів.

2. Еквівалентність та адекватність перекладу.

Адекватність – вичерпна передача смислового змісту оригіналу і повна функціонально-стилістична відповідність йому. Текст перекладу ніколи не може бути повним та абсолютним еквівалентом тексту оригіналу. Переклад можна вважати адекватним якщо: а) правильно перекладені усі терміни та їх сполучення; б) переклад є зрозумілим для спеціаліста і в нього немає до перекладача ніяких питань і зауважень.

Повноцінність перекладу – передача співвідношення змісту і форми шляхом відтворення особливостей вихідного тексту або створення функціональних відповідників цих особливостей.

Чотири параметри адекватності перекладу: адекватність передачі семантичної інформації, адекватність передачі емоційно-оціночної інформації, адекватність передачі експресивної інформації, адекватність передачі естетичної інформації.

Еквівалентність – відношення між вихідним та кінцевими текстами, які виконують аналогічні комунікативні функції в різних культурах.

Типи еквівалентності: синтаксична, семантична, прагматична.

Завдання перекладача – максимально повно передати зміст оригіналу. Адекватність перекладу поєднує передачу стилістичних і експресивних відтінків оригіналу, а еквівалентність орієнтована на відповідність створюваного в результаті тексту визначеним параметрам, що задаються оригіналом.

3. Проблема перекладності.

Неперекладними можуть бути лише ті елементи мови оригіналу, які відхиляються від її загальної норми (діалектизми, жаргонізми).

Компенсація – спосіб перекладу, при якому елементи змісту оригіналу, що були втрачені при перекладі, передаються у тексті якимось іншим засобом, причому необов'язково у тому ж самому місці тексту, що і в оригіналі.

Виділяють семантичну компенсацію (локальна та тотальна) та стилістичну компенсацію.

Семантична компенсація: відтворюється пропущений, непереданий у перекладі компонент задля повноти змісту (часто це переклад реалій далеких для носіїв мови перекладу).

Стилістична компенсація: заміна одного експресивного засобу іншим (часто в художньому перекладі).

Компенсація є і основним методом перекладу жартів.

Найпоширенішим способом передачі жарту вважають пошук відповідного еквівалента в мові перекладу, тобто аналога, який має схоже значення, наприклад:

Grab your napkin, homey. You just got served! (Theory of big bang).

Вивішуй білий прапор, друже, я швидко з тобою впораюся!

У прикладі не йде мова про накриття стола, що говорить про каламбур, побудований на багатозначності слова *serve*. В американському варіанті англійської мови одне зі значень цього слова — «перемогти», воно і використовується тут. Для передачі комічної ситуації і змісту перекладачам довелося відійти від теми, пов'язаної з накриттям стола і створити свій відповідник. Вони вирішили побудувати гру слів на використанні фразеологічної одиниці «вивісити білий прапор».

Список використаних джерел

1. Башук Н. П. Еквівалентність та адекватність перекладу науково-технічних текстів. Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Філологічні науки, 2017 (1). С. 122-126.
2. Бевж Н. В. Метафоричне мислення та проблема перекладності. Вісник Харківського Національного Університету Імені ВН Каразіна. Серія «Філософія. Філософські Перипетії», 2017, 56.
3. Вітюк В. В. Історичний аспект розвитку української писемності / В. В. Вітюк. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во НаУОА, 2017. Вип. 68. С. 141–144.
4. Вискушенко С. А. Фахова мова як об'єкт лінгвістичного дослідження. Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Філологічна, 2015, №58. С. 142-144.
5. Волченко О. М., Нікішина В. В. Граматичні трансформації в англо-українському художньому перекладі. Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Філологічна, (54), 2015. С. 252-254.
6. Воробйова Л. М. Основи психолінгвістики. Підручник. Рівне: видавець Олег Зень, 2007. 192 с.
7. Вступ до мовознавства: підручник / І. О. Голубовська, С. М. Лучканин, В. Ф. Чемес [та ін.]; ред. І. О. Голубовська. Київ: Академвидав, 2016. 320 с.
8. Даниленко Л.І. Лінгвістика ХХ — початку ХХІ ст. у пошуках цілісної теорії взаємозв'язку мови, культури і мислення. Мовознавство. 2009. № 5. С. 3-11.
9. Дячук Н. В., Рущиць В. С. Лексичні трансформації у художньому перекладі. In: Impact of modernity on science and practice. Abstracts of XVIII International Scientific and Practical Conference. 2020. p. 407-409.
10. Каламбет Я. І. Лексичні трансформації в науково-технічному перекладі. Молодий вчений, 2018, 4 (2). С. 568-571.
11. Качмар О. Мова і мовлення в міждисциплінарних студіях. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія», (9(77)), 2020. С. 40–42. Режим доступу: <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/2788>
12. Клименко Л. В. Художній переклад як вид міжкультурної комунікації в контексті Євроінтеграції. Літературознавчі студії, 2015, 1 (1). 228 с.
13. Коновалова В. Б., Лутай Н. В. Лексико-семантичні особливості військового галузевого перекладу. Лінгвістичні дослідження, 2013, 36. С. 273-277.

14. Конопацька Я. О. Особливості інтеграції нових лексичних одиниць у систему мови. Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови, 2012, №19. С. 174-179.
15. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. Навч. посібник для університетів. Київ: Академія, Серія "Альма-матер", 2001. 368 с.
16. Мазурок М. Мова і мовлення як предмет психолінгвістики. Нова педагогічна думка. 2014. № 1. С. 55-58. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2014_1_17.
17. Мамрак А. В. Вступ до теорії перекладу: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2021. 304 с.
18. Матузкова О. П., Гринько О. С., Горбатюк Н. О. Стратегії та аналіз в усному та письмовому перекладі : метод. посіб. Одеса: ОНУ, 2020. 67 с.
19. Микитюк О. Вплив суспільних чинників на фонетичну систему української мови. Мова і суспільство, 2012. №3. С. 218–223.
20. Основи перекладознавства: навчальний посібник / А. Г. Гудманян, А. В. Сітко, Г. Г. Єнчева. Вінниця: Нова Книга, 2020. 352 с.
21. Остапенко С. А. Подолання труднощів перекладу термінів сфери галузевого машинобудування. Інтелект. Особистість. Цивілізація., 2017 (15). С. 49-56.
22. Райська Л. Г. Кулішівка в історії становлення української графіки й орфографії. 2009.
23. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
24. Сидоренко С. І. Внутрішньомовний переклад: види та функції. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки), 2012, С. 221-231.
25. Совтис Н. Мова як символічний код культури. Київські полоністичні студії, 2014 (24), С. 563-570.
26. Терехова С. І. Структура мови у сучасній науці про мову: рівні мови і рівні лінгвістичного аналізу. Проблеми семантики слова, речення та тексту, 2013. №30. С. 286-291.
27. Тищенко О. О., Грінченко О. Ю. Природа мовних знаків, їх типологія, семіоз у поетичному мовленні ХХ ст. Перспективні напрями сучасної науки та освіти. 2015. 474 с.
28. Шемуда М. Г. Граматичні трансформації при перекладі англійського художнього роману Дж. Селінджера Над прірвою у житті на українську мову. Наукові записки [Національного університету Острозька академія]. Сер.: Філологічна, (39), 2013. С. 116-118.
29. An Introduction to Language and Linguistics. Ed. by R. Fasold and J. Connor-Linton. Cambridge University Press, 2013. 557 p.
30. Anderson C. Essentials of Linguistics. BCcampus, 2018.